

ANALIZA KOMUNISTIČKOG "TRETMANA" IDEOLOŠKIH NEISTOMIŠLJENIKA NA PRIMJERU DVAJU HRVATSKIH KATOLIČKIH INTELEKTUALACA: NIKOLE ČOLAKA I MIRKA VIDOVIĆA

Zrinka Podhraški Čizmek

Sveučilište u Splitu
Filozofski fakultet
zripod@ffst.hr

UDK: 316.344.32:323.28]:316.323.7(497.5)
Pregledni rad
Primljeno 01/2017.

Sažetak

Cilj ove analize je pronaći paralelizme između svjedočanstva dvojice hrvatskih katoličkih intelektualaca utamničenih u Jugoslaviji, Nikola Čolaka, koji u svojoj knjizi "Iza bodljikave žice. Svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji" opisuje razdoblje od 1945. do 1966., i Mirka Vidovića, koji iznosi svoje iskustvo između 1971. i 1976. u knjizi "Sakrivena strana mjeseca. Zapis o Titovim tamnicama", nastojeći prodrijeti što je moguće dublje u mehanizam jedne neljudske prakse nasilja i tiranije, koja djeluje izvan svojih vlastitih zakona. Iz tih paralelizama u radu se želi izvući konstantu komunističkog ophođenja prema političkim neistomišljenicima, makar oni bili nemilitantnoga karaktera. Dokazat će se da je komunizam u tih tridesetak godina razvio i učvrstio staljinističke sustave i metode obračuna s disidentima svih opredjeljenja te da je sedamdesetih godina počela djelovati nova generacija komunističkih prozelita, odgajana u novom poretku. Iznese su ne samo osobne sudbine ove dvojice hrvatskih intelektualca nego i svih onih s kojima su se oni susreli i čije su priče osvjedočili u svojim knjigama.

Ključne riječi: komunizam, Jugoslavija, Čolak, Vidović, Mihajlov, katolički intelektualci, oporba, "Slobodni glas", informbiroovci, suđenje, zatvor, logor, mučenje.

UVOD

Kada je godine 1945. formirana "druga Jugoslavija", na kraju teškog rata koji je bio toliko partikularan koliko i univerzalan, hrvatski se narod opet našao u višenacionalnoj tvorevini u kojoj se nije-

kalo njegovo pravo na suverenu i demokratski konstituiranu državu. Komunistička ideologija koju su nametnuli pobjednici pokazala je od samog početka svoje pravo lice, koje ne samo da se s vremenom nije "smekšalo" nego je, štoviše, zaoštrilo svoje stavove po uzoru na staljinistički model. Analizirajući sudbine dvojice hrvatskih intelektualaca, Nikole Čolaka¹ i Mirka Vidovića², koji su ostavili pisani trag o svojim iskustvima s komunističkim režimom, želi se dokazati kako je hiperbola tog sistema eksponencijalno rasla do neviđene okrutnosti. A da se pritom taj isti sustav kitio prema van kao umjeren i otvoren zapadnim demokracijama.

U ovom se radu analiziraju dvije knjige: "Iza bodljikave žice. Svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji" Nikole Čolaka i "Sakrivena strana mjeseca. Zapisi o Titovim tamnicama" Mirka Vidovića, obje objavljene u emigraciji, prva 1977., druga 1978.

Čolakova knjiga obuhvaća piščeva iskustva od samog kraja rata, dakle od 5. svibnja 1945. do 17. kolovoza 1966., kada Čolak odlazi u emigraciju. On opisuje svoje uhićenje u svibnju 1945., kratko suđenje, iskustva u logorima Popovače, Pisanice, Siska i Lepoglave; povratak u civilno društvo te potragu za poslom "politički nepoćudnog" elementa; iskustva u Zagrebu, Ivanić-Gradu, Glini, Novome Marofu te u Zadru, gdje sa skupinom heterogenih intelektualaca osniva *Slobodni glas*, zbog čega je prisiljen bježati u inozemstvo.

Knjiga Mirka Vidovića opisuje pak događaje od ljeta 1971., kada on kao francuski državljani dolazi iz Lyona posjetiti bolesnu majku te ga u Zadru uhićuju, do njegova oslobođenja 3. rujna 1976. Vidović daje preciznu kronologiju ispitivanja, prvog suđenja u Zadru, zatvaranja u Staroj Gradišci, drugog suđenja u Zagrebu, preseljenja u Srijemsku Mitrovicu te konačnog oslobođenja i povratka u Francusku.

¹ O životu i djelu Nikole Čolaka (Janjevo, 1914. - Padova, 1996.), profesora filozofije, talijanskog i francuskog jezika, povijesti i klasične filologije, vidi: Lovorka Čoralčić. In memoriam, Nikola Čolak (1914.-1996.), *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 29 (1996.) 1, 412-413. Svoj mučenički životni put u jugoslavenskom komunističkom režimu Nikola Čolak opisao je u knjizi: *Iza bodljikave žice. Svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji*, La ciclografica, Padova, 1977.

² Svoje je životni put Mirko Vidović opisao u knjizi: *Sakrivena strana mjeseca. Zapisi o Titovim tamnicama*, Knjižnica Hrvatske revije, München-Barcelona, 1978. O Mirku Vidoviću (Bila 1940. - Valence 2016.) književniku, profesoru hrvatskog, francuskog i ruskog jezika, vidi: Nikola Čolak, *Iza Bodljikave žice*, 159-162; usp. Nikola Čolak, *La Jugoslavia comunista fra il dissenso dell'intelligenza e il diritto di stato della Croazia*, Centro Studi Storici Croati, Venezia, 1979., 51-59; usp. također Mirko Vidović, *Kako je nastao pokret nezavisnih intelektualaca u Zadru. Testament disidentske generacije*, Škorpion, 2013., 59-72.

Riječ je o dvjema životnim pričama koje se u nekoliko navrata sijeku i imaju određene paralelizme vrijedne razmatranja. Ujedno će u analizu ući i sve one osobe s kojima su se ova dvojica pisaca susretala i dijelila gorku sudbinu: time se znatno širi i baza podataka, a ne gubi karakternost specifikuma osobnih iskustava.

Analiza će slijediti određeni niz cjelina po kojima se ove dvije životne priče ujedinjuju, ali i razdvajaju: osviještenost pojedinca, ciljevi i smisao pisanja; sustav špijuniranja; sustav prijatnji i kontrole; gubitak zaposlenja; izolacija intelektualaca, primjena sile, zatvor, mučenja; način uhićenja; modalitet ispitivanja i suđenja; logor: sustav mučenja, "preodgoja" i laži; izlaz iz logora; ljudskost i iskrenost nekih osoba unutar Partije i sustava; sraz između teorije i prakse komunizma.³

Smatrajući da će uvjerljivije iznijansirati stvarnost koja se opisuje, citatnost je ovdje glavna metoda prenošenja izvornog duha pisaca.

1. OSVIJEŠTENOST POJEDINCA, CILJEVI I SMISAO PISANJA

Cjelokupna je povijest čovječanstva obilježena ratovima i borbama, čiji je krajnji materijalni i opipljivi cilj gotovo uvijek prelazio preko duhovnog slamanja protivnika. U tom smislu poraženi su oni koji snose teret gubitka vlastitog bivstva. I tu nema razlike u težini podnošenja žrtve između raznih slojeva društva, nego isključivo u načinu očitovanja duhovnog jada i nemoći. Ako je usmena predaja često bila i ostala jedina vibrirajuća komponenta duha i memorije nekog naroda kroz razne naraštaje, onda je pisani trag pojedinca još jedno jamstvo opstanka tog istog naroda u svjetlu uljudbe i čovječnosti. Nadilazeći nužnost osobne kontingentnosti, pisci postaju živim glasom naroda koji nalazi svoj trag i svoj vlastitu opstojnost u pisanom obliku. Taj oblik koji premašuje vrijeme i prostor predstavlja čovjeka u univerzalnim koordinatama i zbog intuitivne povezanosti s izvornim stvarateljem on privlači čovjeka po svojoj supstancijalnosti. Čovjek, kao društveno biće, prepoznaje taj oblik kao svoj, od prvih slikovnih znakova u špiljama kod Lascauxa, pa sve do pisanih tragova današnjice. I zbog te neposredne povezanosti autora i čitatelja pismo ostaje bazom naše civilizacije i mjerom duhovnog i materijalnog blagostanja društva.

U taj se duhovni tijek "ukalemljuju" pisci i svjedočanstva koja ovdje razmatramo. Oba su pisca odlučila, ostavljajući pisani trag

³ Kako se više cjelina međusobno preklapaju, a da se ne bi ponavljale, bit će ostavljene u izvornom kontekstu.

svojih iskustava, dati obrise jednog vremena koje po prolaznosti nije nestalo, nego je duboko ukorijenjeno u ljudima koji su ga proživjeli, a po stvarateljskoj snazi živi, ponekad nesvjesno, u narodu koji je iz njega potekao.

U tome smislu postoji stanovita osviještenost pojedinaca, koji, smatrajući da su dužni svjedočiti istinu, ostavljaju napisane, ne samo materijalne događaje nego i zrcaljenja tih događaja kroz svoju dušu.⁴

Za Čolaka je cilj pisanja njegove knjige prikaz stvarnog stanja u Hrvatskoj u to doba, iznoseći "dobro i zlo, kako ih je pisac vidio i osjetio, ne dijeleći ljude i prilike prema bojama, političkim i ideološkim uvjerenjima".⁵

Vidović piše kako bi bio "svjedok istine"; njegova je zadaća "sve izdržati i svjedočiti o jednom pravosuđu i o jednom društvu. Prozreti njihovo biće... znači ujedno i razoružati jedno nezakonje".⁶

Počelo svakog Čolakova djelovanja jest obnova, "milom ili silom, referendumom ili revolucijom... naše suverene Republike Hrvatske, jer samo u njoj hrvatski narod može naći sama sebe, ostvariti svoje životne interese i omogućiti sebi normalan razvoj i život dostojan slobodne nacije".⁷ U tome smislu cilj osnivača revije nezavisnih *Slobodni glas* (1966.) bila je želja da postanu sudionicima materijalne i duhovne izgradnje zemlje, jer su osjećali dužnost poći ususret slobodi i "osvojiti je" te demokraciju provesti u djelo.⁸ Željeli su "mobilizirati intelektualne snage" da prisile Partiju na liberalizaciju, makar djelomice, na kulturnome polju, dok je osobni Čolakov motiv bio "preko opće liberalizacije režima doći do mogućnosti postaviti pitanje prava hrvatskoga naroda na samoodlučivanje u pogledu vlastite suverene Države".⁹

Zbog toga obojica smatraju da je postignut uspjeh jer, mimo njihovih teških osobnih iskustava, iznošenje istine samo po sebi upućuje na neuspjeh tlačitelja koji su pokušali bezuspješno ugasi ti njihov glas.

Za Čolaka je već sama činjenica da je UDBA 1966. dala uhititi sve sudionike revije nezavisnih bila "manifestacija slabosti srbo-

⁴ Mirko Vidović, *Sakrivena strana mjeseca*, str. 8; Nikola Čolak, *Iza Bodljikave žice*, predgovor.

⁵ Čolak, *Iza bodljikave žice*.

⁶ Vidović, 189.

⁷ Čolak, 241.

⁸ Isto, 191.

⁹ Isto, 204- 205.

komunističkog režima pred jednom skupinicom intelektualaca, pri kojoj je bila razgolićena njegova tiranija... Titova je diktatura još jednom bila poljuljana gubeći oslonac u svjetskom javnome mnijenju slobodarski usmjerenom".¹⁰

2. SUSTAV ŠPIJUNIRANJA

Koliko je komunistički sustav bio impostiran na špijuniranju, pa čak na tužakanju, dokazuje sam način na koji su oba pisca došla u ruke "zakona". Čolaka je tužio ljubomorni rođak Mato Čolak,¹¹ dok je Vidovića tužio stari prijatelj Miljenko Mandžo, koji mu se pojavio "iznenada" na vratima tek što je stigao u Zadar: čovjek "od povjerenja", Hercegovac, bivši sjemeništarač, "oni" su mu ubili oca i brata, bio je na Golom otoku, zatim protjeran iz Sarajeva, i sam dugo vremena nadziran.¹²

Kada je Čolak 1952. na Pučkom sveučilištu držao predavanje o Istri i Trstu, bio je prisutan i bivši ministar u Hrvatskoj vladi i tadašnji predsjednik Glinskog kotara Simo Todorović, koji je zatražio od tajne policije da se o njemu raspitaju.¹³

Čolak će imati još takvih iskustava, koji će kulminirati događajima oko osnivanja revije *Slobodni glas*.

Vidovićeve iskustva u tom smislu, kao što smo već spomenuli, počela su samim dolaskom 1971. u Jugoslaviju, odnosno u Hrvatsku.

Na povratku iz Bosne Vidović će imati još čudnih susreta: "Neki čovjek sjedi nasred ceste i maše objema rukama". Navodno, ugrižla ga zmija, a zatim u autu pokušava shvatiti Vidovićeve stavove. Nakon toga pojavljuje se drugi čovjek, koji traži prijevoz: i on pokušava doznati što Vidović misli o Tripalu, Matici i studentima. Potom su u Zadru primijetili da se oko njih "vrpolje" određeni tipovi i da su bili time "osigurani".¹⁴ Onaj će se isti Mandžo opet slučajno pojaviti jutro nakon povratka cijele obitelji iz Bosne.¹⁵

Nakon uhićenja Vidovića 1971., čovjek koji ga je ispitivao znao je o njemu sve, pa čak i o događajima u Francuskoj, oko utvrđivanja prebivališta, koji teoretski nisu trebali imati veze s njim.¹⁶

¹⁰ Isto, 197.

¹¹ Isto, 16, 17.

¹² Vidović, 14.

¹³ Čolak, 114.

¹⁴ Vidović, 24-25.

¹⁵ Isto, 28.

¹⁶ Isto, 52.

Po pogonima u Gradišci bili su raspoređeni razni doušnici koji su ih nadzirali i provocirali: u košaračiji je njihov "dušobrižnik" bio Stanko Bezjak, osuđen na sedam godina robije zbog krađa i prijevara.¹⁷

U Srijemskoj će Mitrovici susresti jednog čovjeka i shvatiti tek tada da ga ovaj već dulje vrijeme prati: riječ je o Anti Samardžiću. Vidio ga je prvi put 1970. u Rimu na Trgu Svetog Petra, prilikom kanonizacije Nikole Tavelića. Tada je bio odjeven kao žena i pokušavao mu se predstaviti kao "susjeda iz Zadra". Nakon toga će ga opet vidjeti u Zagrebu tijekom suđenja, ali neće spojiti ta dva lica, sve do novog susreta baš u kaznionici, gdje će se razni dijelovi iz prošlosti spojiti i napokon dobiti smisao. Samardžić je inspektor u Republičkom sekretarijatu za unutrašnje poslove u Zagrebu. Došao je da ga ispita.¹⁸

Zatim je tu lik odvjetnika Mišulića, kojeg je Vidović dobio u čeliji nakon Siminova odlaska, prevrtao je po njegovu kovčegu, dirao njegove osobne stvari, čitao pisma i isprave.¹⁹ Da spomenemo samo neke od mnogobrojnih slučajeva.

Sustav špijuniranja bio se toliko uvukao u mentalitet vlastodršca da su na kraju vlastite sisteme projicirali na oponente: tako su cijelo vrijeme mislili da je Vidović školovani francuski agent. To je bilo vidljivo i po njihovu upornom nerazumijevanju francuskog nastojanja spašavanja Vidovića iz zatvora, a očitovalo se u pitanju Džemala Bijedića (jugoslavenskoga predsjednika SIV-a): "Ali zašto vi toliko inzistirate na tome da mi oslobodimo Vidovića?"²⁰

3. SUSTAV PRIJETNJI I KONTROLE

Što se tiče ispremreženog sustava kontrole koji je komunizam impostirao putem prijetnji, ono počinje samim dolaskom na vlast. Nekoliko dana od ulaska partizana u Zagreb, nakon naredbe vlasti da se izvjesu crvene zvijezde na zastavama, i upornog neposluha dijela građana, oglasio se prijetnjama čak i Radio Zagreb.²¹

Daljnji primjer su događaji koji su prethodili osnivanju časopisa *Slobodni glas* 1966. u Zadru. Mihajla Mihajlova najprije su napali

¹⁷ Isto, 189.

¹⁸ Isto, 272-274.

¹⁹ Isto, 321.

²⁰ Isto, 320.

²¹ Čolak, 12-13.

preko tiska desetak dana prije osnivačkog sastanka, sve bez argumenata i bez potpisa.²²

Indikativan je i podatak da je na policiji trebalo dobiti dozvolu za održavanje običnog sastanka kao što je bio osnivački odbor časopisa.²³ Jedan je agent Udbe upozoravao Batinića i Ivina da "odustanu od sastanka, upozorivši ih na posljedice njihova koraka".²⁴

Nadalje, agent Udbe Popović, s Odjela viza za putovnice, pozvao je Čolaka dan prije osnivačkog odbora: prvo mu je izrazio čuđenje što se upustio u takve vode, zatim što je htio napisati za tu prigodu članak "Naših dvadeset godina šutnje". Otvoreno mu je rekao da ga tužilaštvo smatra "sukrivcem zajedno s Mihajlovom za poduzetu akciju oko 'organiziranja pokreta opozicije u Jugoslaviji' i upozorio ga da će bez daljnjega biti uhićen". Počeo mu je potom otvoreno prijetiti kako tužilaštvo ima sve podatke o njemu, da ga prate u njegovim idejama i stavovima. Ali ipak, budući da je "otac obitelji i čovjek koji se bavi znanošću", ne želi pokrenuti ništa prema njemu. Neka ima na umu da je, ako ne odustane od svojih nauma, nalog za uhićenje spreman da će biti pritvoren i izveden pred sud. Ovdje nalazimo Čolakov komentar kako je to tipično za totalitarne režime: "Ako učinite što mi želimo, nećemo pokrenuti proces protiv vas. U suprotnom slučaju predat ćemo vas sudu i poslati na robiju".²⁵

Na drugom je sastanku agent Popović nastojao prikazati Mihajlova kao aktivnog u američkoj tajnoj službi, no kako taj podatak poslije nije iskorišten na sudu, očito je "Popović operirao lažima, samo da bi (ga) prestrašio i izolirao Mihajlova".²⁶

Kad su napokon 10. kolovoza te iste godine Zenko i Ivin otišli tražiti novu dozvolu za sastanak, ispred sjedišta policije jedan im je Udbin agent zaprijetio da mogu ući slobodno, ali da će "na povratku svakako doći k njima".²⁷

Što se tiče Vidovića, njega je već 1958. kao gimnazijalca uhitio i tukao Tomislav Džalto, "šef UDB-e".²⁸

Ni dvadeset godina poslije metode se nisu promijenile, dapače, možda su se čak i zaoštrile.

²² Isto, 174.

²³ Isto, 182.

²⁴ Isto, 183.

²⁵ Isto, 184.

²⁶ Isto, 186.

²⁷ Isto, 192.

²⁸ Vidović, 175.

Za vrijeme karantene u Novoj Gradišci tadašnji "načelnik za izvršenje kaznenih sankcija" Jovo Gredeljević prilikom jednog "razgovora" rekao je cinično Vidoviću kako i Francuzi shvaćaju da je on samo Jugoslaven te da će ubuduće, ovisno o tome kako se bude ponašao, njegova će žena smjeti doći u posjet ili neće, smjet će sjediti ili stajati na nogama, razgovarati s njim 20 ili 30 minuta.²⁹ Ovo je samo primjer mnogih takvih prijetnji i psihičkih ucjena.

Kad Udba 1976. nije uspijevala nikako slomiti Mihajlova koji je tada u zatvoru štrajkao glađu (u znak prosvjeda zbog njihovih metoda), vrši "pritisak na njegovu djecu, da će izgubiti radno mjesto, ukoliko ne sklone oca da prestane sa štrajkom".³⁰

Na kraju ga je Udba 6. ožujka otela, odvela kriomice u Beograd, u ured direktora zatvorske bolnice, gdje su mu dvojica agnata specijaliziranih za takve 'operacije' rekli kako će mu ubrizgati nekakvu tekućinu od koje će poludjeti. Nakon daljnjih natezanja i suočavanja s Udbinim ljudima, popustio je i vratili su ga u Srijemsku Mitrovicu, gdje je počeo opet jesti. U međuvremenu su stražari u Mitrovici nastavili nositi vruću vodu u njegovu ćeliju kako nitko ne bi posumnjao da njega ondje nema.³¹

4. GUBITAK ZAPOSLENJA

Da se takav sustav nije zaustavljao na samim prijetnjama, nego je i ispunjavao što je zaprijetio (inače bi prestao biti efikasan), svjedoče mnogobrojni slučajevi koje donosimo u nastavku.

Kad je 1950. Čolaka u Prvomajskoj školi napao direktor Križanić, predstavljajući ga ovako na nastavničkoj sjednici: "Negativan čovjek, loš nastavnik, pogibeljan po odgoj mladeži... 'neprijatelj proletarijata', što znači 'narodni neprijatelj'... ", ovaj je bio prisiljen otići iz Prvomajske. U otpusnici koja je stupila na snagu već sljedeći dan pisalo je: "nepotreban na istoj dužnosti". Nakon toga nije više nigdje mogao naći posao jer su ga pratile "negativne karakteristike".³²

Dobivši godine 1951. posao profesora francuskog i hrvatskog u Osmogodišnjoj školi u Glini, nakon godinu dana dobiva otkaz s motivacijom: "Njegova djelatnost nije u skladu s idejnim osnovama današnjice i s ciljevima našega školstva". Ali je tom prigodom

²⁹ Isto, 75.

³⁰ Isto, 314.

³¹ Isto, 323-324.

³² Čolak, 95-97.

nastavničko vijeće glasovalo (javno) u njegovu korist. Uspijeva se vratiti u školu, ali traži premještaj.³³

Čolak nadalje spominje direktora Gimnazije u Zadru Anđelka Miškova, koji je opominjao profesore da prestanu ići u crkvu, jer to loše djeluje na odgoj mladih, te da "uprava vodi računa o onima, koji posjećuju crkve". Kada mu se prof. Stamać otvoreno suprotstavio, ostao je bez posla ne samo u gimnaziji nego, nakon "užasnog okršaja" sa samim direktorom prof. Foretićem, i u knjižnici Državnog arhiva. Zahvaljujući dr. Vjekoslavu Maštroviću, sklonjen je u zadar-sku Naučnu biblioteku.³⁴

Nekoliko godina ranije zbio se i slučaj prof. Šimunića u Rije-ci: otpušten iz gimnazije zbog svoje "idealističke" (to jest katoličke) usmjerenosti – kako su tada otvoreno navodile Školske novine.³⁵

G. 1964., Vereš, koji je publicirao Mihajlovljev "Dostojevski danas", u reviji *Kolo*, biva uklonjen s mjesta urednika.³⁶

G. 1965. Vidović je dopisnik *Narodnog lista* u Zadru, ali nakon prvog suđenja Mihajlovu, zato što ga je branio, biva otpušten. Svi daljnji napadi rezultirali su definitivnim odlaskom Vidovića u Fran-cusku.³⁷

Franjo Zenko je 1966. "suspendiran s položaja asistenta za filozofiju na zadarskom Filozofskom fakultetu jer je bio osumnjičen zbog slabe vjernosti marksizmu".³⁸ Danijel Ivin također biva uda-ljen s Instituta.³⁹

Te iste 1966., šest dana nakon osnivanja časopisa, Čolak dobi-va poštom dekret Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagre-bu, kojim ga general Nikola Kajić, zamjenik direktora, "udaljuje s... radnog mjesta u Institutu u očekivanju disciplinskog suda", s obra-zloženjem da je protiv njega "pokrenut postupak zbog osobito teške

³³ Isto, 117.-119.

³⁴ Isto, 132.-133.

³⁵ Isto, 133.

³⁶ Isto, 154.

³⁷ Isto, 161-162. Vidović, 14-15. Nakon što je 1965. Vidović proveo anketu o demo-grafskim pitanjima, vezano za rođenja i abortuse, a te su brojke bez njegova saznanja koristili zadarski župnici u propovijedima, on gubi posao urednika Kulturne rubrike u *Narodnom listu*, uz "prijetnju da će direktor NL Grgo Stipičić podnijeti tužbu protiv (njega) zbog 'špijunaže u korist neprijateljske države Vatikana'. Morao (je) sa ženom i jednim djetetom u naručju, a s drugim pod materinim srcem, naglo nestati iz Jugoslavije". Mirko Vidović, *Susret s inkvizitorom, Posavski vremeplov*, 1 (2012.).

³⁸ Čolak, 173.

³⁹ Isto.

povrede radne discipline".⁴⁰ Nakon toga je, bez daljnjeg kolebanja, već idući dan krenuo na put u Italiju, prešavši granicu "da se više ne vrati u Jugoslaviju sve dok se iz nje ne izdijeli Hrvatska kao suverena država".⁴¹

5. IZOLACIJA INTELEKTUALACA, PRIMJENA SILE, ZATVOR, MUČENJA

Komunistički je režim dakle izbliza pratio ne samo što su intelektualci pisali, nego dapače i njihove misli, kako ne bi svojim idejama "zarazili" društvo, (dokaz da su imali veliku vjeru u moć ideja!), osobito ako one nisu bile u potpunosti istovjetne s trenutačnim službenim stavovima. Ako prijetnje same nisu bile dovoljne, onda se prelazilo na izoliranje, pa čak na primjenu sile, utamničenje i na razne oblike mučenja.⁴²

Čolak je još 1945. na zidovima ćelije ispred sudnice pročitao mnoštvo smrtnih presuda za osobe "koje zacijelo nemaju na sebi nikakve krivnje". Među ostalim presudama i onu prof. Petra Grgeca, katoličkoga pisca.⁴³

U logoru u Pisanici svećenici i intelektualci ("pastirsko pismo" i "visoka politika" kako ih je nazvao tadašnji zapovjednik logora Novosel), bili su mjesec dana izolirani od ostalih zatvorenika, iza debelog zida bodljikave žice, krivi jer navodno organiziraju bijeg iz logora.⁴⁴

Kada su bjegunci iz Sisačkoga logora uhvaćeni, njihovo je pretjerano ustrašeno ponašanje odavalo duševni slom: nakon što su bili mučeni, nisu htjeli ni s kim više razgovarati.⁴⁵

Po povratku s robije Čolak počinje odmah tražiti posao. Nije ga smio tražiti u srednjim školama jer je u presudi, osim tri godine zatvora, stajao i dodatni gubitak, na pet godina, građanskih i političkih prava. Uostalom, dvije će godine nakon toga, 1950., tražeći

⁴⁰ Isto, 200.

⁴¹ Isto, 201.

⁴² "U Hrvatskoj su još sredinom 60-ih godina postojali policijski dosjei za 2/3 pučanstva u gospodarski aktivnoj dobi... Pad Rankovića, koliko god otupio oštricu nacionalne represije, nije ju ni izdaleka uklonio, što je razvidno i iz tadašnjih planova za budućnost: u Hrvatskoj, u kojoj se nakupio golem broj od 1,3 milijuna dosjea", Branko Salaj, Proljeće i dijaspora, *Hrvatska revija, Matica hrvatska* (2002.) 1, 2-3.

⁴³ Isto, 30.

⁴⁴ Isto, 56-57.

⁴⁵ Isto, 65.

da predaje u gimnaziji, dobiti sljedeći odgovor Ministarstva prosvjete: "U vezi vaše želje da na gimnaziji predajete latinski, francuski i talijanski jezik, izvještavamo Vas da Ministarstvo prosvjete NRH... nije voljno da Vas u tom svojstvu uposli."⁴⁶

Dok je radio kao vanjski suradnik Radio Zagreba, književnik Bora Pavlović, koji je bio napisao jedan "neortodoksan" tekst, biva izbačen s Radija i iz Partije.⁴⁷

Čolaku su u Zadru omogućene zamjene na školama, ali kada 1965. pristaje predavati talijanski u Nadbiskupskoj gimnaziji, "Prosvjetni odjel Općine mu nikada više ne ponudi slične honorarne zamjene na školama".⁴⁸

U rujnu 1965., na samom dolasku u Institut za historiju radničkog pokreta u Zagrebu, komunisti su pokušali spriječiti njegov prijelaz u Institut: ostaje u vakuumu, bez posla i bez socijalnog osiguranja. Preko odvjetnika prijeti Institutu te ga ipak primaju na šest mjeseci. Dobiva manju premiju od predviđene, no s obzirom na posao koji je obavio, produžen mu je rad u Institutu i prelazi u "naučni odjel".⁴⁹

Mihajlovljeva je sudbina po jugoslavenskim zatvorima i logorima upravo tragična. On 1964. po povratku iz Rusije piše "Ljeta moskovskoga 1964.", u kojem opisuje povijesnu tragediju ruskog naroda i biva zbog toga pritvoren.⁵⁰

U kolovozu 1966. biva nanovo pritvoren na tri dana "zbog širenja lažnih vijesti protiv države", a na kraju ga zadržavaju cijeli mjesec.⁵¹ Na kraju drugog procesa opet je "trebao ispaštati kroz četiri i pol godine zatvora" jer se nije htio pokoriti Komunističkoj partiji.⁵²

Vidović će ga opet sresti u Srijemskoj Mitrovici 1975.: nakon što ga je Tito žestoko napao, jugoslavensko mu je sudstvo odredilo, svima za primjer, kaznu od 7 godina strogog zatvora.⁵³

Marijan Batinić, iz zadarske skupine, bio je zadržan u zatvoru tri dana zbog toga što je "širio lažne vijesti protiv države" i zbog jednog neobjavljenog spisa.⁵⁴

⁴⁶ Isto, 77-78.

⁴⁷ Isto, 110-111.

⁴⁸ Isto, 131.

⁴⁹ Isto, 142-143.

⁵⁰ Isto, 154-157.

⁵¹ Isto, 179.

⁵² Isto, 185.

⁵³ Vidović, 280, 285.

⁵⁴ Čolak, 196.

Koliko je pak sredina u kojoj su radili ovi intelektualci bila obavijena šutnjom, govori i činjenica da nije bilo reakcije njihovih kolega: Ivinu je u Institutu rečeno da su bili prisiljeni "oprati ruke" nad njihovom akcijom. Isto se bilo dogodilo godinu dana ranije, kad je "kolegij sveučilišnih profesora u Zadru, izuzev jednog člana... bio oprao ruke nad sudbinom asistenta Mihajlova". Situacija se ponavlja Čolaku od strane uprave Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske.⁵⁵

Nižu se dalje slučajevi koje bilježi Vidović.

Drago Pelikan bio je bivši politički robijaš, nakon rata osuđen na smrt, zatim na robiju 20 godina. Izdržao je 18 godina te otišao u Nizozemsku. Kad se vratio se u Zagreb posjetiti obitelj s lažnom putovnicom, uhvaćen je i osuđen na 2 god. i 8 mj. zatvora. Razoren čovjek.⁵⁶

Na IV. odjelu u Gradišci politički zatvorenici su sve sami Hrvati.

Joža Strmečki, časnik hrvatske vojske, 12 se godina po završetku rata skrivao u svom bunkeru, osuđen najprije doživotno, potom na 20 godina;

Vinko Vincetić, običan vojnik hrvatske vojske, skrivao se u bunkeru 9 godina, osuđen na 20 godina;

Šime Serdarević, nepismen, osuđen zbog sudjelovanja u ustaškoj vojsci dvaput na smrtnu kaznu, to jest na dvije smrtnne kazne komutirane zatim u maksimalne vremenske kazne, prvo 12 godina, zatim 20. Ništa nije imao, a opet je dao Vidoviću ono malo – ništa – bonova: ostavlja Vidovića razoružanog "sa suzama u očima". Žalio se Ustavnom sudu te je ipak izašao nakon 20 godina robije;

Miroslav Debeljak, sudac prije rata u Banjoj Luci, tijekom rata u Karlovcu, poslije rata u Zagrebu. Uhićen 1960. pod optužbom da se bavio špijunažom u korist SAD-a;

Mihajlo Dončević, oficir Jugoslavenske armije, optužen da je pokušao iznutra razoriti armiju osnivajući čelije. "Živi mrtvac";

Jakov Dikić, Dončevićev "drug po oružju i bijedi", slomljen čovjek, koji više i ni s kim ne razgovara. Preodgojen.

Blaž Bordić i Krešimir Parać, radnici koji su 1962. došli iz Njemačke na godišnji odmor i ponijeli sa sobom nešto novina i letaka iz emigracije. Udba hapsi ne samo njih, nego i cijelu obitelj, posebno Bordićeovu ženu i sestru jer nisu prijavile "narodnog neprijatelja". Na njima provode posebnu metodu ispitivanja: tuku ih i muče, a Bordić ih mora slušati, nemoćan, iz susjedne čelije. Zatim tuku i

⁵⁵ Isto, 201.

⁵⁶ Vidović, 66.

muče samog Bardića, kojega će uspjeti spasiti od smrti jedan liječnik Makedonac, dok će mu žena nedugo nakon toga umrijeti, ostavivši njihovo nejakom dijete samo. Zatim iz skupine "3 x 3", koji su u ljeto 1963. pokušali neuspješno napraviti diverzantsku akciju i dići teretni vlak u zrak: Dražen Tapšanji, Josip Oblak, Rade Stojić, Branko Podrug, Ilija Tolić - svi redom prošli tretman "preodgajanja u svjetlu marksističkoga humanizma": stavljali su ih u izolaciju, batinali, čupali im zube, "kupali" ih u hladnoj vodi... iz svega toga su ostali deformirani u duši i tijelu.⁵⁷

U zatvoru se nalaze također: bivši šef Udbe Prka; bivši zastupnik u Saboru dr. Bruno Tandara, Franjo Mikulić, predsjednik općine Jastrebarsko, koji je u partizanima bio od svoje trinaeste godine, zatim "njegov drug po oružju" Juraj Srnec.⁵⁸

U prosincu 1975. dopremljen je "zadnji preživjeli gerilac iz grupe 'Matilda'". Držao se udaljen od svih, prestrašen, a lice mu je bilo sve izranjeno udarcima i sprženo čikovima. "Imao je povremeno i nervozne trzaje mišića na licu. Gornja usna mu je (bila) razbijena".⁵⁹

U Mitrovici je Vidović upoznao i dva Albanca s Kosova, političke osuđenike zbog verbalnih izjava. To su bili Binak Uljaj, profesor, te Met Shatri, apsolutant albanologije: osuđeni na 5 i na 2 godine zatvora.⁶⁰

G. 1976. stiže u Srijemsku Mitrovicu nova skupina informbiroovaca: Đuro Šargin, koji je prije rata bio na robiji zbog pjesme "Ja nisam ateist... jer moj bog je Staljin". Kako 1948. nije pristao da osudi najboljeg druga, završava 20 godina na robiji, da bi opet 1975. bio uhićen i na ultratajnom suđenju dobio daljnjih 15 godina zatvora (oduzeta mu je sva imovina, borački staž i mirovina), bez prava da dobije presudu napismeno; Vidović je doznao i sudbinu njegove žene Mile Šargin: nakon što je prošla sedam nacističkih logora, osuđena je na 10 godina zatvora jer nije prijavila "tajne sastanke" u svojoj kući.

Grga Lulić, stari komunist i partizan, nakon rata ministar za promet u Vojvodini, izdržao je 8 godina u Staroj Gradišci i na Golom otoku. Pobjegao je u Mađarsku i kada se 1975. vratio posjetiti bolesnu tetu (dobivši prije toga zeleno svjetlo s obiju strana), Udba ga hapsi i na tajnom suđenju dobiva 13 godina robije. Također nema pravo dobiti presudu u ruke.

⁵⁷ Isto, 79-93.

⁵⁸ Isto, 197.

⁵⁹ Isto, 303.

⁶⁰ Isto, 304.

Bikicki, pukovnik artiljerijskih jedinica bio je fizički mučen i podvrgavan elektrošokovima, pretvorio se u "klupko ustrašenih živaca".

U logoru se nalaze i dva američka državljanina suđena zbog špijuniranja: Michael Sedmak, američki ratni heroj s Pacifika, podrijetlom iz Hrvatske, i Laszlo Tóth, inženjer u Denverskoj šećernoj industriji u Coloradu.⁶¹

6. NAČIN UHIĆENJA

Poseban osvrt zaslužuje način na koji su politički neistomišljenici bili uhićeni.

Čolaka će u svibnju 1945. dočekati pred kućom nekoliko ljudi s automatskim strojnicama. Uhićenom "po nalogu narodnih vlasti", dopuštaju mu da preda novac supruzi. Vozit će se s revolverom upr tim u prsa, makar će mu se oficir ispričati zbog takva postupanja, koje su mu zapovjedili.⁶² Odvest će ga prvo u zatvor u Petrinjskoj, zatim u Novoj vesi. Njegova supruga neće dva tjedna znati je li uopće živ, tražeći ga po zagrebačkim logorima i zatvorima (gdje joj nisu htjeli dati nikakvu informaciju), sve dok joj dobra duša nije prenijela njegovu cedulju.⁶³

Mučan događaj za Čolaka zbio se potkraj 1950. - nestanak direktora Caparija iz poduzeća u Šumećanima: uhićen je kao informbiroovac i "pojela ga (je) noć".⁶⁴

Vidovića hapse tri čovjeka, Udbin agent Maržić i dva "narodna milicionera" s nalogom da ga uhite "u ime naroda". Pretražuju stan, bez ikakva objašnjenja, a na njegove upite odgovaraju da će mu sve "drugi objasniti".⁶⁵

7. MODALITET ISPITIVANJA I SUĐENJA

Čolak je između svibnja i srpnja 1945. tijekom dva mjeseca pritvora u istražnom zatvoru bio šest puta ispitivan, a tek nakon trećeg ispitivanja biva sastavljen zapisnik.

⁶¹ Isto, 328-331.

⁶² Čolak, 15-17.

⁶³ Isto, 34-35.

⁶⁴ Vidjet će ga još jednom nakon osam godina kod Šestina: Capari će ga prepoznati, ali će mu isto tako dati znak da mu se ne približava. Isto, 101.

⁶⁵ Vidović, 31.

Prvo ga ispituje Ozna (Odjeljenje za zaštitu naroda). Troje ih je u sobi za ispitivanje. Pitaju ga što je rekao kada su ustaše pobijedili partizane u Jasenovcu⁶⁶, a kako se on toga nije sjećao, pokuša ga mlada partizanka prisiliti (da se sjeti) uperivši mu pištolj u čelo. Zatim su ga ispitivali o pokojnom mu bratu Roku⁶⁷, njegovoj baštini. Je li on, Nikola, bio pripadnik ustaša i je li kanio organizirati grupu Janjevaca protiv vlasti. Između 22 sata i 3.30 sati ujutro izmijenilo ih se šestorica. I dok je trajalo ispitivanje, slušao je kako u susjednoj sobi tuku njegova rođaka Tunu, kojeg su s njim uhitili, koji je urlao od boli.⁶⁸

Mato Čolak koji ga je tužio, nestao je jedne večeri kada su ga odveli "sa skupinom uhapšenih, kojima više nema traga".⁶⁹ O njemu nisu nikada više ništa doznali: ne znaju gdje je i kako završio. Tih je trideset dana Čolak bio svjedokom nestanka otprilike 2000 ljudi, koje su partizani prebacivali u prizemne ćelije da bi ih oko 22 sata svake večeri kamioni skupljali i odvozili u nepoznato. Osobno je upoznao njih bar pedeset dok je premještan iz sobe u sobu. Nikada nikoga od njih nije više vidio ni u zatvoru ni poslije po logorima.⁷⁰

Na trećem saslušanju, nakon kojega je sastavljen zapisnik, ispitivao ga je istražitelj o tome kako je dočekao "stvaranje Nezavisne Države Hrvatske". Čolak mu je odgovorio da je veliku radost zbog tog događaja pomutilo njegovo uvjerenje da će Nijemci izgubiti rat i da je time i postojanje države problematično. Istražitelju se svidjela njegova otvorenost. I tu stoji Čolakov komentar da je "imao sreće" što je naišao na takva čovjeka u tako važnom životnom trenutku.⁷¹ No, za razliku od tog istražitelja, drugi su bili "podrugljivi, sarkastični, cinični".⁷² Na šestom saslušanju ispitivala ga je mlada žena koja mu je rekla da ga poznaje još od fakulteta te ga je zamolila za što veću iskrenost jer da njegova "sloboda ne dolazi u pitanje". Ona ga je ispitivala o njegovim političkim stavovima te o stavu prema komunizmu, i na kraju mu otvoreno ponudila, s obzirom na njegovo znanje jezika, da uđe u njihovu tajnu službu. Čolak odbija zbog

⁶⁶ To se zbivalo pred samo napuštanje Jasenovca od strane ustaša, tri tjedna prije ulaska partizana u Zagreb. Čolak, 18.

⁶⁷ Radi se o tada pokojnom Čolakovu bratu Roku, koji je bio pripadnik osobne pratnje generala Ante Vokića, bivšeg ministra vojske i saobraćaja.

⁶⁸ Isto, 17-21.

⁶⁹ Isto, 21.

⁷⁰ Isto, 22.

⁷¹ Isto, 23-24.

⁷² Isto, 25.

svojih uvjerenja. Agentica mu odgovara da će se pokajati, ali da "ima još vremena da o tome razmisli".⁷³

Nakon toga je mjesec dana ostao u zatvoru bez daljnjih ispitivanja. Indikativan je redoslijed u tim ispitivanjima: prijetnje, ponude, zatim opet prijetnje.

Nakon toga odvođe ga, njega civila, na Vojni sud grada Zagreba. Ondje je sudac istražitelj ujedno i državni branitelj! Ime mu je bilo Lončar, a radilo se o bivšem pomoćniku u trgovini željeznom robom. Vikao je na njega i vrijeđao ga, potom su mu uzeli osobne podatke. Samo je suđenje trajalo najviše tri minute, a Čolak ga smatra pravom farsom.⁷⁴ Osuda je glasila: tri godine zatvora s prisilnim radom, potom pet godina gubitka građanskih i političkih prava, izgon u rodno mjesto. I sve bez ikakva pisanog traga.⁷⁵

Vidovićevo se ispitivanje događa 26 godina poslije. Uveden je u malu sobu s dva stolca i jednim stolom, gdje ga je dočekao jedan čovjek i odmah ga počeo glasno ispitivati o njegovoj knjizi pjesama *Hram nade*. Vidović na pogled na knjigu odmah osjeti olakšanje. Potom je odmah odveden u ćeliju.⁷⁶ Odveden je u lisičinama pred suca na ispitivanje.⁷⁷ U Potvrdi o hapšenju Udba je zapisala da je "rasturao propagandni materijal u namjeri razbijanja bratstva i jedinstva naših naroda u samoupravnoj i nesvrstanoj itd." te mu pokaza *Hram nade* i tri broja *Hrvatske revije*.⁷⁸

Po kopiji *Hrama nade* što mu sudac pokaza, shvaća da je upleten Mandžo. Opet ga vraćaju sucu istražitelju: Vidović tu komentira kako je sve protuzakonito jer je kod saslušanja trebao biti prisutan i njegov odvjetnik te da je to prokušana "udbaška procedura" još od 1968.⁷⁹

Očevidan je tada sraz između onoga što misli njegov odvjetnik Milan Vladović (kog je poslao francuski konzulat u Zagrebu), da je "zafrknut"⁸⁰ te vijesti koje mu donosi njegova supruga kako Francuzi ne mogu vjerovati da se to događa.

⁷³ Isto, 25.-28.

⁷⁴ Isto, 30-33.

⁷⁵ Zbog toga što je navodno organizirao skupinu Janjevaca za borbu protiv režima. Isto, 33, 36.

⁷⁶ Vidović, 32.

⁷⁷ Isto, 33.

⁷⁸ Isto, 33-35.

⁷⁹ Isto, 36.

⁸⁰ Termin koji upotrebljava odvjetnik nije prenosiv. Isto, 36.

Na kraju je Udba izvukla njegov članak izdan u *Hrvatskoj reviji: Vrhunac licemjerja* (vezan uz Titovu izjavu francuskom tisku iz 1969.: "Za mene je humanizam bitna osnova demokracije"), te podiže optužnicu protiv njega.⁸¹ U optužnici stoji 5 točaka: 1. da je napisao *Hram nade*; 2. da je poslao zbirku poštom u zemlju (teško kazneno djelo); točke od 3. do 5. odnose se na "uvredu države i državnih predstavnika".⁸²

Kada mu Mihajlov nudi pomoć drugog odvjetnika (dr. Glowatzkog, koji je ranije i njega branio) te mu savjetuje da aktivira svjetski tisak, odbija jer su svi uvjerali njegovu suprugu Lucienne (pogotovo Ministarstvo vanjskih poslova Francuske), da bi to škodilo slučaju. Na kraju će se dokazati suprotno.⁸³

Koliko je njihovo razmišljanje krivo (u perspektivi svih daljnjih događaja) može se vidjeti i u stavu Glowatzkoga. Uvjeren je da će sve biti u redu, situacija se u državi mijenjala: na pomolu su bila dva Marijanska međunarodna kongresa, zatim proces liberalizacije zemlje, "socijalizma s ljudskim licem", da su mnogi emigranti tog ljeta došli i otišli natrag svojim kućama.

Na kraju doznaju da će sudac biti Udbin čovjek, Zdravko Dragić, koji je usto dobio iz Zagreba "gomilu časopisa". Tek su tada shvatili da će biti osuđen, i to na visoku kaznu.⁸⁴

Suđenje je počelo 1. rujna 1971. Nakon prvog dijela, u kojem ga je sudac pitao o optužnici, izvuče on tada "hrpu časopisa i novina" u kojima je bilo Vidovićevih članaka pisanih u emigraciji.⁸⁵

Glowatzky se usprotivio: ispitivanje o materijalu koji nije u optužnici nezakonita je procedura. No Dragić se drugim putem vrati na političke teme i osobna Vidovićeva stajališta.

Što se tiče svjedoka, svi su iz protivnog tabora, te se njihovi iskazi (u slučaju Mandže – lažni) samo čitaju.⁸⁶

Osuda glasi: sudac ga u ime naroda proglašava krivim jer je "poticao druge na razaranje države, promjenu sustava... vrijeđao državu i njezine organe, i to 'sistematski i kontinuirano'..." te ga osuđuje sveukupno na 5 godina i 9 mjeseci zatvora (1 god. zbog pisanja "Hrama nade", 3 god. zbog slanja istog poštom u Jugoslaviju, 1 god. zbog uvrede države, 9 mj. zbog vrijeđanja Tita), što je sveuku-

⁸¹ Isto, 38.

⁸² Isto, 39.

⁸³ Isto, 40.

⁸⁴ Isto, 41.

⁸⁵ Isto, 43.

⁸⁶ Isto, 45.

pno sudac spojio u 4 godine koje se ne mogu smanjiti jer “da tako odmjereni kazna odgovara ‘društvenoj opasnosti’” i da “manja kazna od izrečene ne bi mogla postići svrhu kažnjavanja iz članka 3. KZ, kako u odnosu na optuženog, tako i u odnosu na druge osobe eventualne počiniocce takvih i sličnih djela.”⁸⁷

Nakon šokantne presude vraćen je u zatvor gdje se stražari i liječnik drže prema njemu korektno.

No vrlo brzo postaju neugodni i grubi te odbijaju prenositi mu novac i hranu.

Biva opet pozvan na saslušanje od čovjeka koji mu se ne predstavi. Pita ga zašto je toliko riskirao došavši u zemlju, a Vidović mu odgovara kako je smatrao da je nakon Rankovićeva pada sigurno i da su se “od tada mnoge stvari promijenile”.⁸⁸

“Ništa se nije promijenilo – reče on – ni Ustav, ni Zakon, ni politički sistem. To što Vam se čini, samo je varka”. Taj je čovjek nadalje o njemu znao svašta, pa čak i nevjerojatne detalje iz njegova života u Francuskoj.⁸⁹

Vidović počinje sumnjati u vlastiti zdrav razum jer mu cijela ta situacija djeluje kao iskrivljena slika stvarnosti.⁹⁰

Na kraju mu taj čovjek olako kaza, “uz neku neviđenu ravnođušnost i raspoloženje, u kojem su se miješali, čas poluslužbeni stavovi, čas smijeh i kočijaške psovke” da mu se može dogoditi da se, i kada jednom izdrži kaznu, neće vratiti k svojim jer mu mogu jednostavno uzeti stranu putovnicu.⁹¹

Nakon godinu i pol dana logorovanja u Gradiški 22. veljače 1973., vode ga vlakom u Zagreb na suđenje, jer ne pristaje odavati Udbi imena drugih “zločinaca”. U Petrinjskoj mu prije spavanja donose *Večernji list* da vidi kako je Šime Đodan osuđen na 6 godina zatvora, a Tomičiću su kaznu sa 3 godine povisili na 5 godina.⁹² Tom su mu prigodom poslali agenta Udbe koji se pravio luđakom, ne bi li ispipao njegove živce: čak ga je napao nožem.⁹³

28. veljače 1973. počinje drugo suđenje, koje je vrlo brzo zaustavljeno dok se ne ispita stanje njegova državljanstva.⁹⁴

⁸⁷ Isto, 46-47.

⁸⁸ Isto, 51.

⁸⁹ Isto, 52.

⁹⁰ Isto, 53.

⁹¹ Isto.

⁹² Isto, 166.

⁹³ Isto, 167-170.

⁹⁴ Isto, 171.

Tada se zbiva zanimljiv susret s UDB-inim čovjekom koji se lažno predstavlja kao liječnik. (Vidović će tek dvije godine poslije, prema fotografiji iz *Vjesnika*, doznati da se radi o Slavku Šajberu, tada sekretaru Gradskog komiteta u Zagrebu). Došao je ispitivati Vidovića: "razgovarali" o raznim društvenim temama, o marksizmu, anarhiji – usput i o Šajberu bolje poznatom dijelu Švicarske! – te da "marksizam kao *znanost realnosti* po svojoj prirodi predstavlja zajedničku odrednicu čitavog humaniteta" i da ne priznaje drugih alternativa jer – ih nema. "Marksizam je taj, koji nam jamči i jedinstvo i slobodu jer se bori protiv zasužnjenja." No kada mu Vidović na kraju izrazi mišljenje kako marksizam nema budućnosti u Europi (navodeći Poljsku 1939., sibirske radne logore i zatvore gdje su ljudima lomili osobnost), "razgovor" završava, i to proroštvom Šajbera da će obojica doživjeti kako će se Europa klanjati Staljinu.⁹⁵

30. ožujka 1973. na suđenju se poništava odluka zadarskog suda i Vidović biva smatran samo jugoslavenskim državljaninom, čime je "osakaćen (njegov) identitet".⁹⁶

Sudac Dragutin Papeš optužio ga je da se "povezao s ustašama"⁹⁷ te na kraju biva proglašen krivim jer je bio "u vezi s političkom emigracijom... optuženom nije bilo poznato da je na jednom od simpozija sudjelovao Mirt Karlo te da on bi ratni zločinac" (a ranije dokazano na sudu da nije ratni zločinac, nije bio na simpoziju te nije bio s njim u vezi), te ga osuđuje na dodatnih tri i pol godine zatvora. Ta je osuda po Papešu "adekvatna društvenoj opasnosti i dovoljno će odgojno utjecati na optuženoga".⁹⁸

Opet mu konzul kaže da ga neće iz zatvora izvući javno mnijenje, nego oni, i da treba imati u njih povjerenja...⁹⁹

8. LOGOR: SUSTAV MUČENJA, "PREODGOJA" I LAŽI

Čolak je 1945. nakon dva mjeseca istražnog zatvora dvije godine bio zatvoren u četiri logora: u Popovači, Velikoj Pisanici, Sisku i Lepoglavi.

U Popovači se logor sastojao od tri kuće i nekoliko baraka. Rad nije bio pretežak, ali zbog pomanjkanja organiziranosti dogodilo se više puta da su bili izlagani i teškim opasnostima. Režim se pak

⁹⁵ Isto, 177-178.

⁹⁶ Isto, 179.

⁹⁷ Isto, 181.

⁹⁸ Isto, 183-184.

⁹⁹ Isto, 185.

mijenjao od popustljivosti do krajnje strogosti, bez određenog razloga. Jednom se tako dogodilo da je zapovjednik počeo pucati i svi su se morali baciti na tlo.¹⁰⁰ Prozivali su ih nekoliko puta dnevno, pa čak šest i više puta, samo da ih ne bi pustili na miru.

U Velikoj se Pisanici logor također sastojao od seoskih kuća: sedam-osam njih ograđenih bodljikavom žicom. Tu su ih dočekali zapovjednik i politički komesarar.

Potkraj godine proglašena je amnestija. U logor dolazi tročlana komisija da ih nanovo kratko preispita. Komisija je prema Čolaku bila korektna. Drukčiji je stav zauzela prema dr. Brunu Nardelliju, guverneru Dalmacije za Nezavisne Države Hrvatske: nikako im nije bilo jasno kako to da se čovjek kao on, kojemu nemaju nikakve druge zamjerke, primio takve visoke pozicije. On im je replicirao da je samo "odgovorio obvezama prema domovini". Nakon toga ga je komisija poslala natrag u logor.¹⁰¹ Ipak je komisija mnogima ublažila kazne te je jedan dio logoraša otišao kući svojim.

Mimo strogosti koja je vladala, zamjenik unutrašnjeg zapovjednika logora, učitelj Novak, bio im je dobrostiv. Radovi su se odvijali na zraku i suncu, a mnogi su stražari bili popustljivi. Dapače, tijekom zime Čolak je imao mogućnost učenja engleskog i ruskog.

Jednom je prigodom došao iz Bjelovara "komesar tajne policije": tijekom ispitivanja se pokazao korektnim i tolerantnim. Još jednom je Čolak imao dojam da je imao sreće što je naišao na takva čovjeka na tom položaju. Ipak, zabranio je čitanje *Glasa naroda* i *Pastirskog pisma*.¹⁰²

Što se tiče maltretiranja, najodbojniji je Čolaku bio upravitelj Poljoprivredne zadruge u Velikoj Pisanici koji ih je smatrao robovima i tako se prema njima i ponašao. Ta su maltretiranja pojačala bježanja iz logora.¹⁰³

U Sisku je pak režim bio puno stroži, nije bilo radova na poljima. Uprava je otežavala posjete obitelji; dapače, žene su znale čekati vani po cijeli dan, a da nisu znale hoće li ih pustiti vidjeti svoje drage. Odnosi između uprave i logoraša odvijali su se isključivo preko zvučnika. Hrana je bila nedovoljna i jednolična. Silili su ih u tim ljetnim mjesecima 1946. da budu zatvoreni u drvenim barakama gdje su ih mučile stjenice.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Čolak, 43.

¹⁰¹ Isto, 49.

¹⁰² Isto, 53-55.

¹⁰³ Isto, 60.

¹⁰⁴ Isto, 64.

Lepoglava je bila kaznionica modernog tipa: još je za vrijeme stare Austrije bila nadograđena "po američkom *sing sing* sistemu". Režim je bio pravi zatvorski: zatvoreni po šest u ćelije koje su izvorno bile osmišljene za jednu osobu. Išlo se na zahod i na "mrtvu šetnju" po satu. Kada je Čolak rekao da ima probleme sa žuči, to je uvaženo.¹⁰⁵

Kad je Stepinac došao u Lepoglavu, držali su ga odvojenog od drugih. Ako je na početku znao pozdravljati, nakon toga su mu i to zabranili: tijekom "mrtve šetnje" nije smio dizati glavu i pozdravljati druge osuđenike.

Jednog čovjeka koji se od jada izderao da uništavaju Hrvatsku, bacili su u okove i samicu da spava na betonu.¹⁰⁶

Drugom zgodom jedan je stražar počeo pucati zbog neposlušna na jednu njegovu komandu: trojica su ubijena, a petorica teško ranjena.¹⁰⁷

Čolakovo oslobađanje došlo je prije roka, nenajavljeno, te nije morao odslužiti cijelu kaznu.

Logorski dani za Mirka Vidovića počinju u ljeto 1971., kada je iz Zadra prebačen u Staru Gradišku.

Pri dolasku ono što je prvo vidio bili su prozori s rešetkama, bez stakala. Prvu je noć proveo s svima, stisnutima kao sardine.

Drugi dan počeo je tretman kod brijača, zatim pod hladnim tušem. Nakon toga svi su obukli iste dronjke: bili su neprepoznatljivi.¹⁰⁸

Ulaze svi u karantenu: "stroj u kojem se polako, ali sigurno melje naša civilna osoba... mučnina u kojoj se lomi svaka etika."¹⁰⁹

Slijedilo je ispitivanje kod udbaša Dokića: je li svjestan što je napravio sebi i obitelji, da "neprijatelj koji potječe iz (njihovih) redova mora biti dva puta teže kažnjen": misleći na strica koji ga je odgojio, odlikovanog partizana. Rekao mu je da će moći dobro o svemu razmišljati tih četiri godine i "onoga što će još doći": Vidović tada nije shvatio tu rečenicu.¹¹⁰

Nakon prvog ženina posjeta, za što su ga upozorili da može razgovarati samo "o privatnim stvarima, u vezi kazne i obiteljskih problema", zovu ga na saslušanje. Jovo Gredeljević (načelnik za izvr-

¹⁰⁵ Isto, 66.- 67.

¹⁰⁶ Isto, 70.

¹⁰⁷ Isto, 71-72.

¹⁰⁸ Vidović, 60- 61.

¹⁰⁹ Isto, 67.

¹¹⁰ Isto, 72.

šenje kaznenih sankcija) i još dvojica, daju mu da prevede pismo koje je stiglo od generalnog konzula Francuske iz Zagreba: jugoslavenske ga vlasti smatraju samo jugoslavenskim državljaninom, ne dopuštaju mu da ga posjeti.¹¹¹ Tom mu prigodom Gredeljević kaže da će se oni prema njemu ponašati u ovisnosti od tome koliko će on biti "dobar".¹¹²

Vidovića raspoređuju na 4. odjel: odmah se upoznao s drugim političkim zatvorenicima, koji su bili sve sami Hrvati. Organizirali su neku vrstu uzajamne pomoći i pučkog učilišta: da se novopridošlima pomogne i da ih se nauči da šute. Uspijevali su čak dobiti *Hrvatski tjednik* i *Glas Koncila*.¹¹³

Protiv osuđenika planirane su razne klopke: no oni su se nekako uspijevali izvući te su vjerovali da dolazi vrijeme većih sloboda: vani je "vrvjelo prestrojavanje pred očima javnosti".¹¹⁴

No poslije pada Hrvatskog proljeća uklonjena su sva pravila i stražari rade s njima što hoće.¹¹⁵

Dan 8. prosinca 1971. označava početak pokore: Vidović dopijeva na najteži i najopasniji stroj, počinju sustavna batinanja.¹¹⁶ Zabranjen je *Vjesnik*, dopušteni samo *Politika* i *Borba*. Na licima stražara pojavila se neshvatljiva mržnja.¹¹⁷

27. prosinca 1971. predviđena je sjednica Vrhovnog suda, no biva otkazana. Na kraju je žalba objiena.

10. veljače 1972. Vidović je pozvan na razgovor. Došao je iz Zagreba Udbin čovjek, "Božidar" (Tomić, kako je poslije saznao) da ga ispita. Prvo je počeo prijateljski i uljudno, s uvijenim prijetnjama, kako on ne bi htio da mu se poveća kazna. Kako je Vidović šutio i odgovarao na najnužnije, mijenja taktiku i otvoreno pita što traži. "Oni" znaju sve, tko je sve bio na prvom simpoziju *Hrvatske revije*: da je bio netko iz Hrvatske pod pseudonimom, želi znati tko. Kaže mu kako bi bilo dobro da svatko ispravi svoje greške, da mu je on, Božidar, veći prijatelj nego što je on sam sebi. Kada Vidović ne pristaje odavati tuđa imena, izvadi sve slike s tog znanstvenog skupa: sve-moguća Udba ! Polako Vidović shvaća da ovaj od njega traži podatke koje nema. Shvaća da pokušavaju smišljeno vršiti pritisak na poje-

¹¹¹ Isto, 73.

¹¹² Isto, 75.

¹¹³ Isto, 101.

¹¹⁴ Isto, 104.

¹¹⁵ Isto, 110.

¹¹⁶ Isto, 111.

¹¹⁷ Isto, 114.

dince ne bi li ih prisilili da izmisle fakte kojima će potom inkriminirati i osuđivati druge. Vidović ne pristaje. Razgovor je trajao 8 sati.¹¹⁸

10. ožujka 1972. u dva u noći dižu ga iz kreveta i izvode iz logora, ne govoreći mu kamo ide. Odveli su ga vlakom u Zagreb pred Sudsko vijeće, na čelu sa sucem Tomom Miterom: traže od njega da denuncira druge. Vidović opet ne pristaje. Zatim ga odvođe u donje prostorije, presvlači se u civilnu odjeću, na prepoznavanje: da bi doživio da u toj sobi nema Mirka Vidovića!¹¹⁹

Drugom prigodom pozvao ga je Božidar Tomić na još jedno ispitivanje u ugodnom ambijentu (fotelje, sagovi, hrana...). Tomić počne opet laskati, da Vidović krasno piše, zatim ga pita o pismu Tomičiću, u kojem je pisao o Bakariću. Pa ga opet vrlo familijarno pita zašto ne bi ostao u Hrvatskoj, da ovo društvo ne odbacuje nikoga. Na kraju mu pruža ruku i nudi uslugu, pa čak i "slobodan posjet" sve iz ljubaznosti.¹²⁰

Nakon sljedećeg posjeta žene i sina stražar traži da se svuče gol kako bi ga pretražio.¹²¹

Sele ga zatim u Prvi odjel, kamo su nekoliko dana prije, njemu u čast, preselili "sve luđake s odjela i najopasnije cinkere".¹²² Polako počinje shvaćati Tomičevu priču o privilegijama, komplimentima i iskupljenju. Dobiva novo radno mjesto u "košaračiji": prizor iz Danteova *Pakla*. Tu mu Tapšanji pomogne da nađe mjesto te mu objasni da se nema smisla buniti i davati upravi do znanja da im je teško, nego suprotno! "Jer, za upravu koja nam ne želi nikakvo dobro, politički osuđenik je izvan zakona, i nikad nije toliko bolestan da ne može raditi. Uprava to naziva 'preodgojem kroz radnu terapiju'".¹²³

Prigodom razgovora s preodgojiteljem Zijadom Zjakićem, ovaj mu kaže da znaju sve o njemu, kako se, umjesto da se stavi na raspolaganje društvu kojemu pripada, on okrenuo klasnom neprijatelju, koji ga ne želi, niti mu je stalo do njega, niti ga brani. A eto njima je stalo do njega, žele ga izvući iz blata, žele mu dobro, humani su i strpljivi. Vidović mu odgovara da je on Hrvat katolik iz Bosne i da se "nikad ničega svoga nije odrekao, niti se ikom prodao!". S druge strane stignu prijetnje i vika.¹²⁴

¹¹⁸ Isto, 115-120.

¹¹⁹ Isto, 122-127.

¹²⁰ Isto, 130-133.

¹²¹ Isto, 134.

¹²² Isto.

¹²³ Isto, 140.

¹²⁴ Isto, 135-136.

Traži premještaj u Srijemsku Mitrovicu, u međunarodni zatvor, ali mu kažu da “to nije za njega”.

Nakon nekoliko dana “preodgoja radnom terapijom” zove ga opet Zjakić, sav ljubazan i nasmiješen, u toplom i čistom uredu. Drago mu je da se navikava na novo radno mjesto, mogu mu čak ponuditi da mu žena dođe i ranije u posjet. A onda mu se opet dogodi da su nakon tog posjeta bili okrutni prema njemu: ponižavali i pregledavali ga.¹²⁵

13. svibnja 1972. Tomić ga opet poziva na razgovor: nasmiješen i “iskren”, želi mu dobro kao “prijatelju”, neka se ipak predomisli u vezi s onom izjavom u Zagrebu, oni su spremni izaći mu u susret, neka samo napiše nekoliko riječi na papiru i on je slobodan čovjek, moći će već ovog ljeta umjesto u “košaračiji” biti sa svojom ženom i dječicom... “Razgovor” završava u galami: Vidović ne pristaje i kaže da će se radije objesiti, nego kukavički izdati svoje drugove. Vraća se u logor, a Tomića nije više nikada vidio.¹²⁶

5. lipnja 1972. počinje štrajk glađu jer želi biti premješten u Srijemsku Mitrovicu. Odvedu ga u samicu. Zatim ga pozovu na razgovor s Udbinim čovjekom iz Zagreba, Jovićem. Pita ga zašto ne želi jesti. Vidović opet kaže svoje razloge: da ima dvojno državljanstvo, želi primati knjige i novine, bolji smještaj te ne biti prisiljen na rad. Jović mu odgovara da Francuska nema ništa s njima, da ne može ostvariti pravo na francuski tisak, i da “u socijalizmu ne postoje radovi koji su ponižavajući za čovjeka”.¹²⁷

Sutradan ga Zjakić pokušava odvratiti od nauma da štrajka glađu, bio je prema njemu sav “meden”: no sve ipak ovisi o njegovu ponašanju.¹²⁸

Dolazi mu potom u samicu zapovjednik straže Iso Dragosavac, s kojim se dogovori da će dobiti zadovoljštinu ako prekine štrajk i da uopće nije trebao oko toga smetati “više sfere”. Vidović pristane, no nakon toga su se svi pravili da ne znaju ništa o “sporazumu” i rekli mu da mora biti strpljiv.¹²⁹ Bio je prevaren.

13. srpnja 1972. dolazi u Gradišku sudac Tomo Miter i cijelo istražno tijelo, bez odvjetnika: dobili su protiv njega iz Sekretarijata za unutrašnje poslove kaznenu prijavu da je “organizirano djelovao protiv Jugoslavije i poretka u njoj” te su mu pokazali njegova pisma

¹²⁵ Isto, 140-141.

¹²⁶ Isto, 141-144.

¹²⁷ Isto, 146-147.

¹²⁸ Isto, 148.

¹²⁹ Isto, 149-150.

Tomičiću (koji će u rujnu biti osuđen najprije na 3 godine, zatim čak na 5 godina zatvora).¹³⁰

22. prosinca 1972. Vidović je poslan u samicu, bez ikakva upozorenja i obrazloženja. Prvo su ga dali istući od logoraša Drage, plaćenog ubojice. Slušao je danima i noćima krike i jauke iz susjednih ćelija gdje se taj isti Drago izivljavao. Nakon devet dana ulazi načelnik za izvršenje kaznenih sankcija, Sveto Kozak, te mu kaže kako će pravda trijumfirati, a bijednici kakav je on bit će kažnjeni. On je humanist i spreman mu se smilovati, samo mora potpisati da se kaje za svoje postupke. Vidović nije napisao što je Kozak od njega tražio, i to ne zato što nije htio, nego zato nije mogao. "U (njemu) postoji jedna snažna prepreka, iza koje se radije zamišljao mrtvim fizički nego li psihički."¹³¹

U siječnju 1973. uručena mu je nova optužnica od novog predgojitelja Milana Harambašića, u kojoj piše da je optužen jer je "bio u vezi s neprijateljskom emigracijom" zbog sudjelovanja na dva simpozija *Hrvatske revije*. Vidović tu komentira kako je ovo opet pravni trik, opet bez ikakve istrage i zakonske formalnosti.¹³²

U ožujku, nakon što je u Zagrebu osuđen na dodatnih godinu i pol zatvora, vraća se u Gradišku, gdje se nastavljaju verbalni i fizički napadi na političke osuđenike.¹³³

Nadglednik košaračije Čurulija čak je nagovorio osuđenika Leopolda Glada da uhvati Vidovića nasamo i da ga lupi u zatiljak. Isto je tako predgojitelj Zjakić otvoreno rekao skupini osuđenika da se, kad im je već takva priroda, ne mlate međusobno, nego da mlate političke osuđenike.¹³⁴

Vidović shvaća da su mu dok ga nije bilo pokrali iz kovčega ne bonove, nego baš onu pravomoćnu presudu iz Zadra u kojoj stoji da ima dvojno državljanstvo, slike obitelji, pisma odvjetnika. Traži sastanak s preodgojiteljem Harambašićem. Kao odgovor biva tučen šakama i nogama te izrugivan. Tada odlučuje da mu je cilj: "sve izdržati i svjedočiti o jednom pravosuđu i o jednom društvu. Prozrijeti njihovo biće... znači ujedno i razoružati jedno nezakonje".¹³⁵

Kada su politički zatvorenici pokušali međusobno povezati suprotne strane iz rata, partizane i nacionaliste, na samoj ljudskoj

¹³⁰ Isto, 152-153.

¹³¹ Isto, 162.

¹³² Isto, 164.

¹³³ Isto, 186.

¹³⁴ Isto, 189-190.

¹³⁵ Isto, 189.

osnovi, uprava je odmah reagirala i kredom nacrtala odvojene sektore za šetnju: kako ne bi bilo komunikacije.¹³⁶

Proljeće 1973. prolazi pod znakom svakodnevnih batinanja.¹³⁷

Vjekoslava Pilka iz Desinića, čovjeka od 75 godina (!)kojemu su ranije u logoru izbili oko, nalaze premlaćenog (kolektivno od stražara) zbog njegova kajkavskog naglaska.¹³⁸

Ratka Bulića iz Zadra premlatila su dvojica stražara zbog oklade.¹³⁹

Budiša je, nakon karantene, dobio posao u košaračiji, među luđacima. I nije im bilo jasno koji je bio plan preodgojitelja što su ih tamo smjestili.¹⁴⁰

Kad se jednom prigodom Vidović nije javio kao dobrovoljac za istovarivanje nekih kauča, jer je prethodno dobio od liječnika oslobođenje od takvih poslova, završio je pred komisijom, koja ga je poslala 15 dana u samicu!¹⁴¹

U srpnju 1973., kada je Lucienne došla s malim sinom i jednom časnom sestrom iz Lyona, čekale su cijeli dan pred logorom, pustili su je (samo nju) tek pred kraj dana da vidi supruga 20 minuta. Znali su da će tako izgubiti i zadnji autobus za Zagreb.¹⁴² To se događalo u više navrata.

3. kolovoza 1973. Vidović je odveden u samicu bez objašnjenja: onemogućeno mu je sjediti i ležati. Ostat će ondje puna četiri mjeseca. Nakon deset dana pozvan je u kancelariju gdje ga nepoznati čovjek počne ispitivati i vrijeđati. Želi znati na što se žali i sve pažljivo zapisuje. Zatim mu kaže neka sluša savjete odgojitelja i ništa mu se loše ne može dogoditi. Imat će "dovoljno vremena da o svemu razmisli i da promijeni mišljenje".¹⁴³

Počinju te večeri bjesomučna vrištanja, udarci i krici po raznim ćelijama iznad i oko Vidovića i tako tjednima, a "očekivanje zla gore je od zla samoga".¹⁴⁴

Na kraju dođu i k njemu govoreći mu kako ga drže na oku i kako ovisi i o njemu hoće li opet vidjeti svoju djecu. Zatim prijeđu

¹³⁶ Isto, 192.

¹³⁷ Isto.

¹³⁸ Isto, 197.

¹³⁹ Isto, 198.

¹⁴⁰ Isto, 194-195.

¹⁴¹ Isto, 199-200.

¹⁴² Isto, 200.

¹⁴³ Isto, 207.

¹⁴⁴ Isto, 209.

na temu supruge: "uvredljivim i ponižavajućim riječima". Govore mu kako mora umrijeti kao Neruda, i onako usput kako su njega zaklali pred zoru... i opet iščekivanje.¹⁴⁵ Kako mu se počeo javljati čir na želucu, zatražio je liječnika, koji je došao tek nakon 10 dana: dobio injekciju "Baralgina" i nakon toga više ništa, a u hranu su mu stavljali purgative.¹⁴⁶

Uspio je nekako preko ceduljica uspostaviti vezu sa svojim drugovima, a oni odaslali vani informaciju da se u Gradišci prakticiraju "metode psihičkih tortura".¹⁴⁷

Nakon posjeta Glowatzkoga (zbog kojega su ga obrijali i podrezali mu nokte) uspio se okupati, te su mu dopustili čak i "mrtvu šetnju", dobio lijekove za čir i novinski papir. Dali mu da napiše molbu za razgovor s upraviteljem logora, što mu je odobreno nakon 2 tjedna.¹⁴⁸

Razgovor s Jovom Gredeljevićem odvijat će se ne u upravi, nego u sobi ubojice Drage. Na upit zašto je u samici, ovaj mu odgovara da laže, kod njih nema izolacije, nego – eto – on je nedrušten. Nalazi se tamo jer je tako odlučio Sekretarijat, a koliko dugo, ovisi o njemu.¹⁴⁹ Nakon ovog razgovora koji je Gredeljević inscenirao da može podnijeti izvješće (bilo je očito da se razgovor snima), dobiva i povratnu informaciju od odvjetnika da je bio smješten u samicu jer je "stalno opkoljen teroristima" pa se uprava bojala da ne padne pod njihov utjecaj.¹⁵⁰

U Srijemskoj Mitrovici ima više reda i manje samovolje nego u Novoj Gradišci. Početkom siječnja dobiva ćeliju s još dvojicom osuđenika: jedan je dr. Ante Sekulić, književnik, prevoditelj i sveučilišni profesor.¹⁵¹ U Mitrovici ima četrdesetak političkih zatvorenika. Od Hrvata ima "studenata, radnika, umirovljenika i jednog svećenika". Među njima je Ambroz Bogišić, upravitelj Doma kulture u Somboru, i franjevac Kerubin Vlahović, župnik u Pančevu.¹⁵²

I među Srbima ima mučenika: Milorad Lukić, uhićen 1958., osuđen na 15 god. robije, završio je na Golom otoku, odakle je uspo-

¹⁴⁵ Isto, 211.

¹⁴⁶ Isto, 215-216.

¹⁴⁷ Isto, 216.

¹⁴⁸ Isto, 217.

¹⁴⁹ Isto, 217-218.

¹⁵⁰ Isto, 218.

¹⁵¹ Isto, 244.

¹⁵² Isto, 245.

stavio vezu s emigracijom. Osudili su ga zbog toga na maksimalnu vremensku kaznu.¹⁵³

Indikativan je i slučaj 25-orice Albanaca koji su došli iz niške kaznionice i tražili osnivanje zatvora u njihovoj pokrajini. Kako su bili organizirali barikade, uprava je s njima dogovorila sporazum te su oni popustili. Nakon toga dogovora uprava je zaključala ostale zatvorenike te poslala na njih odred od trideset policajaca s kacigama i dugim palicama koji su ih mlatili jednog po jednog cijelu noć i sutradan do podne (dok je na zvučnicima puštana jako glasna glazba). Dvojica su od batina poludjela: Rifat Fanol i Nusret Bihorac.¹⁵⁴

Dvojica Engleza optužena za vojnu špijunažu završila su u logoru u rukama jednog bandita, Mađara Kermetzyja, koji je za "nagradu" dobio posebne olakšice.¹⁵⁵

U lipnju 1974. dobivaju novog utamničenika – Paju Popovića, duševnog bolesnika sa shizofreničnom paranojom. Po noći se više nije spavalo: u njih se "uvlačio umor i otupljivao (im) dušu". Jedne je noći došlo i do fizičkog obračuna, dok su stražari vani stajali i smijali se.¹⁵⁶

Zbog tog je okršaja bio pozvan u paviljonski savjet (sastavljen od samih teških kriminalaca) jer je napravio disciplinski prekršaj. Kad je odbio poslušati ih, zaprijetio mu je stražar Malivuk, zet nadzornika Kovačevića, da će podnijeti prijavu. Vidović završava Kovačeviću na raport: na kraju nema nikakvog rješenja za problem Popovića. Svako jutro su mu se stražari cinično rugali i pitali kako je spavao. Nemoć.¹⁵⁷

Potkraj rujna 1974. na razgovor ga poziva zamjenik upravitelja Gradiške Jovo Gredeljević i pomoćnik upravitelja Srijemske Mitrovice, šef preodgoja Milan Cvetanović. Kažu mu da ako sam ne napiše molbu za pomilovanje, neće dobiti odgovor. Pitaju ga kani li pisati o logoru nakon izlaska i na njegov potvrdni odgovor podsjetite ga na Andru Lončarića (koji je proveo 12 godina u Mitrovici zbog antititovske djelatnosti, prebjegao u Francusku; na kraju je pronađen u svojem stanu u Parizu sa sjekirom u glavi).¹⁵⁸

¹⁵³ Isto, 246-247.

¹⁵⁴ Isto, 248-249.

¹⁵⁵ Isto, 254.

¹⁵⁶ Isto, 259-261.

¹⁵⁷ Isto, 262-263.

¹⁵⁸ Isto, 265-267.

Vidović prenosi svoja tadašnja razmišljanja: pisati molbu značilo bi priznati krivnju, priznati da je kazna primjerena te obećati da se neće pogreška ponoviti, a to bi značilo izdati samoga sebe.¹⁵⁹

13. studenog 1974. dolazi u Beogradu generalni konzul Francuske Alfred Moujon. Tijekom susreta raspituje se kako je i što mu sve treba: konzul je bio uvjeren da Vidović radi u zatvorskoj biblioteci!¹⁶⁰

Još se jedan indikativan susret događa potkraj te godine: onaj s Antom Samardžićem, inspektorom u Republičkom sekretarijatu za unutrašnje poslove u Zagrebu, o kojemu je ovdje već bilo riječi.¹⁶¹ Po načinu ispitivanja Vidoviću je očito da obavlja određeni zadatak. Dolazi na red tema izolacije u Gradišci, gdje se otvara diskusija je li to bila odluka uprave ili Republičkog sekretarijata. Pita ga dalje je li on dao plan Gradiške "nekim terorističkim organizacijama" i zamolio ženu da kontaktira Domazeta u Parizu. Zadnje pitanje, ne manje važno: tko mu je jamčio sigurnost uoči njegova dolaska u Hrvatsku?¹⁶²

Nekoliko tjedana nakon toga opet je pozvan na razgovor kod Samardžića: ovaj mu put na pitanje tko mu je jamčio sigurnost pri ulazu u Jugoslaviju, slaže da je to bio Mate Meštrović, smatrajući da tako štiti pravu osobu, a ne šteti Meštroviću, koji je tog ljeta 1971. prije njegova dolaska boravio u Hrvatskoj. Samardžić se u svom stavu prema njemu toliko "otvara" da mu čak nudi da se nakon izlaska odmori negdje u Hrvatskoj, dapače, on bi se s obitelji mogao trajno nastaniti u Hrvatskoj, neka se samo pokaje i tu "situaciju" potvrdi napismeno...¹⁶³

14. travnja 1975. dolazi u logor Mihajlo Mihajlov te se tog ljeta uspijevaju povremeno dopisivati.¹⁶⁴

To je ujedno ljeto u kojem Vidoviću nisu uručena pisma i razglednice obitelji.¹⁶⁵

Kako stvari stvarno stoje, dokazuje i insceniran pregled ćelije od strane upravitelja kaznionice Dušana Milenovića, nadzornika straže te nadzornika Kovačevića, kako bi ga kaznili šišanjem na nulu i "sedam dana *samice*, uvjetno na šest mjeseci".¹⁶⁶

¹⁵⁹ Isto, 267.

¹⁶⁰ Isto, 269.-270.

¹⁶¹ Vidi bilješku br. 23.

¹⁶² Vidović, 272-274.

¹⁶³ Isto, 275-278.

¹⁶⁴ Isto, 287, 289.

¹⁶⁵ Isto, 288.

¹⁶⁶ Isto, 294.

6. prosinca 1975. Mihajlov (kao predstavnik liberalne struje), stari prota Sava Banković (kao predstavnik srpskih nacionalista) i Vidović (kao predstavnik opcije hrvatske narodne suverenosti), skivali su plan stupanja u štrajk tražeći sljedeće: "odvajanje od ostalih kriminalaca... pravo na dulju šetnju... pravo na čitanje i stranog tiska i posjedovanje tranzistora, bavljenjem sportskim aktivnostima, dopuštanje većeg potroška u kantini... dulje posjete, dulja pisma".¹⁶⁷ Vidović u vlastitoj predstavi upravi dodaje i druge zahtjeve u svojstvu stranog državljanina: pravo čitanja knjiga i časopisa, što ih šalje konzul, pravo na sat vremena razgovora s obitelji svaki drugi mjesec, pravo pisanja pisma ambasadi i primanja njihovih natrag, pravo na posjete konzula i pravo na posebnu ćeliju za njega samoga.¹⁶⁸

Rezultat je njihovih molbi preseljenje u drugi dio zatvora, gdje su ih mogli bolje pratiti kroz prislušivače te su ih izmiješali sa "po nekoliko dugogodišnjih i provjerenih kriminalaca".¹⁶⁹

U toj borbi s upravom Vidović će više puta biti prevaren i izigran. Kada je ispričao konzulu Mujonu kakva je realna situacija u zatvoru (o poniženjima u izolaciji, o njegovoj ženi koja je u međuvremenu dolazila 46 puta, njegovu petomjesečnom traženju pregleda okulista jer gubi vid, o nedobivanju lijekova za čir od zatvorskog liječnika), a konzul je dobivao sasvim drugačije podatke, rekao mu je otvoreno – u ozvučenoj prostoriji – da nije moguće da francuski predsjednik posjeti Jugoslaviju u takvim okolnostima.¹⁷⁰

Smicalice se u zatvoru nastavljaju i nakon što su dobili dio onoga što su tražili: male dvorane za boravak, posebnu kantinu, a time i simpatiju ostalih redovitih logoraša (koji su dobivali usporedno određene ustupke). Ponovno počinju i mučenja. Nestaje bez objašnjenja Mića Marković, Mihajlovljev suuznik i pomagač u najtežim danima; konzulu Moujonu ne dopuštaju dolazak u Mitrovicu; uspijevaju prikazati Mihajlova jednom novinaru iz *Reutersa* kao štrajkaša zbog osobnih sitnica; uvjetuju Vidoviću posjet žene te prikazuju zatvor pred komisijom Amnesty International u lažnom svjetlu. U svemu tome Vidović se nalazi opet prevarenim i poniženim. Udba osim toga kontrolira cijelu izlaznu i ulaznu poštu Vidovićevu (čak i onu za ambasadu), te pošiljke nestaju ili stižu čak s nekoliko mjeseci zakašnjenja.¹⁷¹

¹⁶⁷ Isto, 300.

¹⁶⁸ Isto, 300-301.

¹⁶⁹ Isto, 303.

¹⁷⁰ Ovdje se misli na službeni posjet Jugoslaviji Giscarda d'Estainga, koji se planirao u rujnu te iste 1976. godine. Isto, 317-320.

¹⁷¹ Isto, 335-341.

28. srpnja 1976. opet je kažnjen na deset dana samice zbog pisma koje je UDBA presrela i u kojem je "uvrijedio Vladimira Bakarića" (napisavši da se slaže s jednom jedinom njegovom izjavom: da je Nazor najviše utjecao na pristupanje Hrvata u partizane napuštanjem Zagreba 1942. godine).¹⁷²

Vidović je od svih tih događaja do krajnjih granica zgađen te odlučuje napisati Predsjedništvu SFRJ-a kako odbija pomilovanje!¹⁷³

23. kolovoza 1976. dolazi novi francuski konzul S. Seck, koji mu u službenom razgovoru priopćuje kako jugoslavenske vlasti traže od njih da se on obveže da neće "nastaviti sa štetnim djelovanjem". Vidović to opet, službeno, odbija.¹⁷⁴ Nakon toga piše supruzi pismo u kojem se jada: "čemu... služe sve te akademije, instituti, fakulteti... u Ženevi, na Manhatanu, čemu Helsinki... svi ti veliki principi, sve deklaracije, konvencije... ako se sve nastavlja kao da se ništa nije obećavalo. Svijet je još uvijek kromanjonski".¹⁷⁵

3. rujna 1976. Vidoviću nenadano javljaju da će taj isti dan biti oslobođen.

9. IZLAZAK IZ LOGORA

Kad je Čolak napokon izašao iz Lepoglave, našao se s druge strane bodljikave žice, uvjetno rečeno, sam. S još jednom skupinom odlazi na kolodvor čekati vlak za Zagreb. Ondje će odspavati. Na kaputu mu je masnom bojom napisan kažnjenički broj: ne može skrivati tko je i otkud dolazi sve i da hoće.¹⁷⁶

Izlazi nakon dvije godine i dva mjeseca zatočenja, a da nema nikakve službene dokumente: osim otpusnice iz Lepoglave.¹⁷⁷

Kad je nakon nekoliko dana otišao na općinu u Dubravi zatražiti izradu osobnih dokumenata, osjetio je "na svojoj koži onu predrasudu komunista, da (su oni), intelektualci kao takvi, nepoćudni i 'klasni neprijatelji'... a osobito oni, koji su bili žigosani kažnjeničkim brojem".

Izlaskom na slobodu njegov je novi put patnji tek počinjao, put koji će ga 1966. dovesti u Padovu kao političkog azilanta.

¹⁷² Isto, 343.

¹⁷³ Isto, 345.

¹⁷⁴ Isto, 351.

¹⁷⁵ Isto, 352.

¹⁷⁶ Čolak, 74.

¹⁷⁷ Isto, str. 75.-76.

Vidoviću pri izlazu iz Srijemske Mitrovice udaraju u putovnicu pečat za izgon: ima 48 sati da ode iz Jugoslavije. U Beogradu se susreće s ambasadorom Pierreom Sebilliauom,¹⁷⁸ koji mu na odlasku kaže: "Možete biti ponosni. Vi ste pobijedili!"¹⁷⁹ Njegov izlazak na slobodu znači automatski i odlazak iz Hrvatske, gdje za njega tada nije bilo mjesta.

Obojica će se tek nakon proglašenja Republike Hrvatske moći vratiti u onu domovinu za koju su, kao svjedoci istine, morali platiti, vlastitim životom, visoku cijenu.

10. LJUDSKOST I ISKRENOST LJUDI UNUTAR PARTIJE I SUSTAVA

Čolaku i Vidoviću će u više prigoda razni ljudi pokazati onu ljudskost i iskrenost koja im je pomogla u teškim i opasnim trenucima.

Već su ranije spomenuta dva slučaja kod Čolaka: tijekom trećeg ispitivanja u istražnom zatvoru 1945.¹⁸⁰ i ispitivanja u logoru u Velikoj Pisanici.¹⁸¹

Još jedan je primjer ljudskost stražara koji dopušta Čolaku da se povuče na kraj reda s kćeri koju je dovela žena.¹⁸²

Kada je Čolak počeo raditi kao činovnik na planskom odjelu Tvornice hidrauličkih strojeva u Zagrebu, na radnome su mu mjestu svi iskazivali ljubaznost i korektnost. Posebno korektan u svim poslovima bio je direktor tvornice Štajcer, koji nije radio razlike među ljudima.¹⁸³

Zatim, kad je izbačen iz Prvomajske i nitko mu nije htio ili mogao u Zagrebu dati posao, stiže mu pomoć od jednog tehničara, člana Partije, koji mu nalazi posao u Šumećanima pokraj Ivanić-Grada.¹⁸⁴

Tomo Magić, direktor pogona, ne samo da je prema njemu bio korektan, dapače, dao je izrazito pozitivnu karakteristiku o njemu

¹⁷⁸ Pierre Sebilliau će dva mjeseca nakon toga biti ubijen u nerazjašnjenim okolnostima "tijekom lova u Vojvodini". Vidović, 356.

¹⁷⁹ Isto.

¹⁸⁰ Vidi bilješku 76.

¹⁸¹ Vidi bilješku 107.

¹⁸² Čolak, 61.

¹⁸³ Isto, 79-81.

¹⁸⁴ Isto, 99.

Ministarstvu kulture te mu je ratna diploma (stečena za vrijeme NDH) bila priznata, to jest zamijenjena novom – jugoslavenskom.¹⁸⁵

Isto tako Čolak ne zaboravlja iskrenost i pomoć službenika u Ministarstvu kulture. Kad je išao predati molbu za priznanje diplome, taj ga je službenik upozorio da će tražiti potvrdu o političkom vladanju i ako ona nije odlična – ništa od diplome.¹⁸⁶

Kad je nekoliko godina nakon toga u Glini, na sjednici sindikalne podružnice, napadnut te je pred svima iznesena cijela njegova prošlost, kako bi bio izbačen iz škole, njegovi su kolege (12 od 17) glasovale za njega.¹⁸⁷

Dok je bio u Marofu, bio je jedan jedini aktivni član Partije, Vid Ivanušec, no bio je korektan i spreman pomoći. Isto je tako načelnik općine Mato Krbot, seljak iz Grane, čovjek bistar i dobar, uvijek bio spreman svima činiti dobro.¹⁸⁸

Kod Vidovića imamo znatno manje iznesenih slučajeva.

Kada govori o osoblju logora u Staroj Gradišci, iznosi da u njihovim stavovima nije bilo jednoduše: bilo je njih koji su, i uz vlastiti rizik, znali učiniti im po koju uslugu ili im reći ohrabrujuću riječ.¹⁸⁹

Ono što je pak Vidovića osupnulo bila je izjava nadzornika Kovačevića (nadasve surova i gruba čovjeka) uoči Nove godine 1976.: "Želim ti da ostaneš takav kakav jesi. Kad bih svomu sinu mogao poželjati da bude takav ili takav, ukazao bih mu na tebe".¹⁹⁰

11. SRAZ IZMEĐU TEORIJE I PRAKSE KOMUNIZMA

Svi konkretni primjeri dosad navedeni govore o jednoj strašnoj tiraniji koja je zahvaćala sve pore društva. "Istina, prvih godina iza rata, bar jedan dio običnih članova Partije, vjerovao je iskreno u ideale novog društva i iskreno se borio za njihovo ostvarenje";¹⁹¹ no vrlo je brzo postalo jasno, svim pripadnicima društva, da je taj novi poredak zapravo diktatura.

O svom osobnom iskustvu Čolak nadalje piše: "Pritisak... komunističkog režima na kulturno i znanstveno djelovanje intelektualaca"

¹⁸⁵ Isto, 102.

¹⁸⁶ Isto, 103.

¹⁸⁷ Isto, 117.

¹⁸⁸ Isto, 123-124.

¹⁸⁹ Vidović, 110.

¹⁹⁰ Isto, 309.

¹⁹¹ Čolak, 230.

bio je takav da je on, makar više naginjao filozofiji, kako ne bi ušao “u sukob s režimskom ideologijom”, odabrao povijest te birao teme iz ekonomske povijesti.¹⁹²

“Napustivši Istočni blok, Jugoslavija je pomalo počela pretendirati, da ne bude smatrana zemljom ‘s one strane željezne zavjese’... te je danas gotovo svi na Zapadu smatraju zemljom ‘s ove strane željezne zavjese’, iako nije prešla Zapadnom bloku. Tko ima pravo?”¹⁹³

Odgovor leži u povijesnoj činjenici “da su za proteklog rata i prve tri godine poslije rata u teoriji i praksi najvjerniji sljedbenici staljinističke Moskve bili upravo jugoslavenski komunisti”.¹⁹⁴

Vidovićev je pak postulat u samome nazivu njegove knjige: “Jugoslavija, prema tome, u biti je satelitska zemlja”, u kojoj je marksizam službena ideologija kao i u Sovjetskom Savezu.¹⁹⁵

A koliko je Jugoslavija bila i ostala kolijevkom marksizma i staljinizma, govore sve gore iznesene metode. Jer “opozicije nema, bar ne one, koja bi se mogla javno očitovati. Ona je zanijekana javno i otvoreno od Tita pa do zadnjeg komunista... Ako netko ‘zglajza’, taj se mora posuti pepelom, inače mu prijeti Lepoglava ili Gradiška, pa čak i Goli otok”.¹⁹⁶

Nadalje, “Komunistička partija Jugoslavije... s novim Ustavom od 1963. god... dala je toliko znakova, da se približava demokraciji, što je i obmanulo mnoge skupine građana” jer su zapravo svi stvarni pokušaji demokratizacije zemlje propali.¹⁹⁷

Kada Čolaka 1949. čovjek blizak strukturama tvorničke Udbe upozorava da pripazi na svoje izjave, na držanje i s kim se druži, kako ne bi Udbi dao povoda: govori samo od sebe o svjesnosti, već tada, ljudi unutar sistema i uz sistem, o srazu između teorije i prakse komunizma.¹⁹⁸

Čolak smatra da Mihajlov, i cijela generacija koja je rasla poslije rata sa Sovjetskim Savezom oko unutarnje i vanjske politike, “ne poznaju pravo lice komunizma i da su svi preobražaji... transformacije koje ne dodiruju supstanciju komunizma”.¹⁹⁹

¹⁹² Isto, 128-129.

¹⁹³ Isto, 147.

¹⁹⁴ Isto, 214.

¹⁹⁵ Vidović, 10.

¹⁹⁶ Čolak, 228.

¹⁹⁷ Isto, 148.

¹⁹⁸ Isto, 94.

¹⁹⁹ Isto, 158.

Zar neće Mandžo reći Vidoviću: "Nema više Rankovića! Sve se ovdje promijenilo. Tko bi se usudio nekoga progoniti zbog knjige pjesama?!"²⁰⁰

Vezano zatim za komunističku želju preodgoja mladih generacija, odmah poslije 1945. "zapravo se ne bi moglo govoriti ni o komunističkom svijetu ni o komunističkom odgoju kao takvom... imajući posla s dvije prethodne generacije" koje nisu bile spremne pokoriti se komunizmu, a isto tako nije se moglo govoriti o komunističkom odgoju jer "veći dio odgojitelja pripada prethodnim pokoljenjima".²⁰¹

ZAKLJUČAK

Gorka osobna iskustva Čolaka i Vidovića pokazuju koliko se društvo između 1945. i 1971. u stvarnosti promijenilo.

Oba pisca bivaju uhićeni jer su ih tužili. No dok Čolaka tuži njegov ljubomorni rođak (kojega strukture iskorištavaju), Vidovića slijedi i tuži čovjek iz samog sustava.

Što se tiče špijuniranja, evidentno je kako su Vidovića cijelo vrijeme pratili: u Francuskoj, zatim u Rimu 1970., pa 1971. u Bosni i u Zadru. U Gradišci i Mitrovici postojali su dobro razrađeni sustavi špijuniranja i provociranja, ne samo po odjelima, nego i *ad personam*.

Sustav kontrole i prijetnji u prvim je godinama komunizma još u začetku. No već događaji šezdesetih godina pokazuju kako se sustav izgradio. O Čolaku agenti imaju sve informacije kako bi mu zaprijetili da ne ide dalje u svom naumu. Isto tako, ne samo da prijetite svim osnivačima *Slobodnoga glasa*, nego ih udaljuju s posla i zatvaraju radi ispitivanja.

Situacija se do početka sedamdesetih dodatno zaoštrava, tako što je Udba spremna "loviti" i stranog državljanina kako bi primjerom zastrašila ostale i potkrijepila prijetnje koje odašilje društvu. Metode su postale surovije i ciničnije: sustavi drobljenja ličnosti dobrano su prokušani i odmjereni, u zatvoru i izvan njega.

Jedna od najefikasnijih metoda bilo je otpuštanje s radnog mjesta. Jer kad je čovjek gladan, drukčije razmišlja, osobito ako o njemu ovisi i njegova obitelj.

Razvidno je da je ta metoda bila primjenjivana od samih početaka komunizma. Ali ako Čolak nije mogao dobiti posao u Zagrebu, jer je ondje bio izravno na meti Partije, uspijeva dobiti posao izvan

²⁰⁰ Vidović, 29.

²⁰¹ Čolak, 152.

Zagreba. Treba doduše priznati da ga je svagdje pratila duga partijska ruka i karakterizacija partijskoga neprijatelja. Isto vrijedi i za sve one ljude koji su ostajali bez posla zbog "loših karakteristika".

Situacija se i s tog aspekta s godinama samo zaoštrava, dok Partija sve više prodire u samo tkivo društva.

Nadalje, izolacija intelektualaca koji se nisu pokoravali bila je samo uvodni čin daljnjih mučenja.

Od same 1945. godine komunistički je režim "pročistio" društvo od nepoćudnih elemenata dajući im odmah na znanje, hapseći ih, sudeći im i šaljući ih u logore, da se neće tolerirati ništa različito od jednoulja. No ako Čolakova iskustva u logorima upućuju na veći broj ljudi iz sustava koji pokazuju dozu tolerancije i humanosti, pa čak i simpatije, to se nikako ne može reći za šezdesete i sedamdesete godine. Tada se u redovima Udbe i Partije, na svim razinama, nalaze ljudi izuzetno "revni" u svom poslu, s dobrom dozom cinizma i fundamentalizma. Dokaz tomu je nevjerojatno dug (i mučan) popis političkih zatvorenika svih orijentacija koje Vidović nalazi u logorima: gdje više nije bilo bitno kojeg je tko uvjerenja, ili na čijoj se strani borio, nego činjenica da nije bio u svemu i u potpunosti u liniji s vlastodržcima.

Isto se može reći i za modalitete ispitivanja i suđenja. Ne zaboravljajući ljude koji su 1945. jednostavno nestali bez traga, Čolakova se ispitivanja odnose na njegove stavove, razmišljanja i sudove. Komunisti ga bez sumnje pokušavaju pridobiti za sebe. Čolak im za to odaje priznanje: jer u tome leži snaga komunističkoga sustava, koji pronalazi načine da pridobije svakoga za novi poredak. Kada Čolak ne pristaje, oni ga zbog toga kažnjavaju, ali ga ujedno ostavljaju svojim stavovima. Nema traga u njegovim logorskim sjećanjima o stvarnim pokušajima da ga se preobrati.

Sasvim je drukčija situacija s Vidovićem: cijelo je njegovo ispitivanje i suđenje rezultat prijašnjih nauma. Treba ga kazniti zbog svega onoga što on predstavlja. Uostalom, u samoj kazni ga se određuje kao mjera drugima, svojevrsni *memento* za "eventualne počinioce takvih i sličnih djela".

Zato i jesu logorovanja Čolaka i Vidovića toliko različita. Ne po njihovoj pojavnosti, nego zbog sadržajnosti poruke koje odašilju. Čolaka se kažnjava jer ne želi pristupiti izgradnji novog komunističkog društva. On se u logorima susreće s raznim komesarima i zapovjednicima koji od njega traže da se pridržava reda, ništa više. Logorovanje je mučno i teško, no ne načinje njegovu dušu.

Za razliku od njega, Vidovićevo je logorovanje predvorje pakla, što uključuje sustavno mrcvarenje čovjekove duše i tijela, čiji je jedi-

ni cilj da ga se "savije", ili ako to ne uspijeva, da ga se slomi. Cijeli niz saslušanja i ispitivanja kojima je podvrgnut, u nekakvom luđačkom smjenjivanju ponuda, prijetnji pa kazni, sustavno povlačenje čovjeka na sve nižu egzistenciju, u kojoj se gubi tlo pod nogama i gasi nada, sve govori o sadističkom naumu onoga koji kažnjava. A trebao se samo pokajati, priznati svoj grijeh, i tu "sitnicu" dati napismeno: onda bi mu Partija oprostila i primila ga u svoj zagrljaj – kako mu je više puta nudila. No Vidović se "ne kaje", ne zato što nije htio, nego zato što nije mogao. U njemu je postojala "snažna prepreka iza koje se radije zamišljao mrtvim fizički negoli psihički".²⁰² No mrtav fizički i psihički nevjerojatno je velik broj ljudi o kojima svjedoči; njihov broj zapanjujuće je velik. Djeluje Predugo je samo čitanje njihovih imena: a riječ je o ljudima i njihovim sudbinama u komunističkim zatvorima, ne u trajanju od jedne ili dvije godine, nego cijelih dekada.

Kada Čolak piše: "Mogao bih biti i 'bolji' i tada bi 'drugovi' imali prema meni i samilosti i lijepih riječi, pa i posla. Ali i ti drugovinedrugovi nisu shvaćali psihološki zakon, da je nemoguće biti ono što nisi, odnosno ne biti ono što jesi",²⁰³ sudbina mu je bila zapečaćena. Prebjegao je u inozemstvo kako bi mogao – slobodno – biti ono što jest.

Ljudi i situacije s kojima se, dakle, pisci susreću drukčiji su jer su se u međuvremenu društvene okolnosti duboko promijenile. Čolak u logorima i poslije izvan njih, dolazi u kontakt s ljudima odgajanima u pretkomunističko doba. Vidovićevo iskustvo pokazuje, s druge strane, kako je "novi" odgoj parcijalno transformirao društvo. Režim se dodatno postrožio, a starije su se generacije u potpunosti zatvorile u sebe, svjesne da ne preostaje drugo nego čisto biološko preživljavanje. Noviji pak naraštaji, izrasli u novome poretku, u kojem je "Partija na vlasti oduzela i silom zanijekala transcendentnu viziju života, a da se ovoj nije našao korelativ životnog idealizma",²⁰⁴ dijelom su prigrlili nove ideje, a dijelom nisu pristali na kontinuiranu transformaciju službenih stavova režima. Indikativna je u tome smislu Mihajlovljeva epopeja koju prate izbliza obje knjige te cijeli niz generacija političkih zatvorenika komunističke neortodoksije.

Ono na što ipak diktatura nije računala bila je ona duboka duhovna snaga korjenito usađena u svakom čovjeku, ono počelo o

²⁰² Vidović, 162.

²⁰³ Čolak, 97.

²⁰⁴ Isto, 225.

kojem se zapadna filozofija propitkuje tijekom 2500 godina. Potraga je za istinom, kao sveopćim i univerzalnim dobrom, izvojevala svoju pobjedu neslutivim i neviđenim putovima – i, služeći se perima pisaca različitih stavova i uvjerenja, doprla do nas.

ANALYSIS OF COMMUNIST “TREATMENT” OF IDEOLOGICAL
NON-SYMPATHIZERS IN THE EXAMPLE OF TWO CROATIAN
CATHOLIC INTELLECTUALS: NIKOLA ČOLAK AND MIRKO
VIDOVIĆ

Summary

The aim of this analysis is to find parallelisms between the testimonies of two Croatian Catholic intellectuals imprisoned in Yugoslavia. Nikola Čolak describes the period between 1945 and 1966 in his book *Behind the Barbed Wire*. Mirko Vidović gives testimony about the life of Croatia in Serbian-Communist Yugoslavia and presents his own experience between 1971 and 1976 in his book *The Hidden Side of the Moon*. The analysis also presents the records on Tito's prisons, sees and “penetrates as deeply as possible into the mechanism of an inhuman practice of violence and tyranny, which operated beyond its own laws.” From these parallels the article draws the constant of communist behaviour towards political opponents, even if they were of non-militant character. Also, it proves that communism in those thirty years had developed and strengthened Stalinist systems and methods of dealing with the dissidents of all affiliations and that in the seventies a new generation of proselytes, raised in the new order, began to operate. The article presents not only the personal destinies of these two Croatian intellectuals, but also of all those who they met and whose stories they described in their books.

Key words: communism, Yugoslavia, Čolak, Vidović, Catholic intellectuals, trial, prison, camp, torture